

mütefekkir

Aksaray Üniversitesi
İslami İlimler Fakültesi Dergisi

cilt / volume: 5 • sayı / issue: 10 • aralık / december 2018 • 269-305

ISSN: 2148-5631 • e-ISSN: 2148-8134 • DOI: 10.30523/mutefekkir.506125

DEBÛSÎ'NİN MÂLİK B. ENES'İN KIYASI HABERE TERCİH ETTİĞİ İDDİASININ TAHLİLİ

Analysis of Dabûsî's Claim That Mâlik b. Anas Preferred Analogical Reasoning to Khabar

Recep TUZCU

Doç. Dr., Selçuk Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Hadis Ana Bilim Dalı
Assoc. Prof. Dr., Selçuk University, Faculty of Islamic Sciences, Department of Hadith
Konya, Turkey
recep.tuzcu@selcuk.edu.tr | <http://orcid.org/0000-0002-6089-5091>

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 12.11.2018

Kabul Tarihi / Accepted: 19.12.2018

Yayın Tarihi / Published: 31.12.2018

Atıf / Cite as: Tuzcu, Recep. "Debûsî'nin Mâlik b. Enes'in Kıyası Habere Tercih Ettiği İddiasının Tahlili". *Mütefekkir* 5/10 (Aralık 2018): 269-305. <https://doi.org/10.30523/mutefekkir.506125>.

İntihal / Plagiarism: Bu makale en az iki hakem tarafından incelenmiş ve bir intihal yazılımı ile taranmıştır. İntihal yapılmadığı tespit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software. No plagiarism has been detected.

Copyright © CC BY-NC-ND Published by Aksaray Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi - Aksaray University, Faculty of Islamic Sciences, Aksaray, 68100 Turkey.

DEBÛSÎ'NİN MÂLİK B. ENES'İN KIYASI HABERE TERCİH ETTİĞİ İDDİASININ TAHLİLİ

Recep TUZCU

Öz

Ulema, İslâm ilim tarihi boyunca ilmi bir bakış açısıyla hem çağdaşları hem de sonraki ilim adamlarınca bazen takdirle karşılanmış bazen de muhtelif görüşlerinden dolayı tenkit edilmişlerdir. Bunlar arasında Ehli Rey'den Debûsî, İmâm Mâlik b. Enes'i kıyas-hadis tercihi meselesinde on üç konuda kıyası habere tercih ettiği gerekçesiyle eleştirmiştir. Bu araştırmada Mâlik b. Enes ve Mâlikîler'in bu iddiaları ve ilgili konuları nasıl ele aldığı incelenmiştir. Mâlik b. Enes, delil aldığı haberde; nassa ve Medinelilerin ameline uygunluk yanında sıhhati de aramaktadır. Dolayısıyla İmam Mâlik, kıyası tercih etme meselesinde önceliği kıyasa değil, haberin sübutuna vermektedir. Sonuç olarak Debûsî'nin, İmâm Mâlik'in on üç mesele özelinde nassa dayanan külli kaidelerine muhalif olduğu için kıyası iki haber-i vâhîde tercih etmesiyle iki örnek bağlamında haklılık payı varsa da genel olarak İmâm Mâlik'e eleştirilerinde isabetsizdir diyebiliriz. Geriye kalan on bir haberden ikisinde âyet ve sabit sünnetle, hükmü açısından haber'i tahsis etmekte, dört örnekte haberî; uydurma, zayıf, müdrec ve Medinelilerin ameline muhalefeti sebebi ile tenkit ederek delil almamaktadır. Beş örnekte de haber'i farklı tarihlerle ve sahâbe kavilleriyle Kur'an ve sünnete uygun yorumlayarak delil almaktadır. Bu açıdan İmâm Malik'in haberi kabulde usul farklılıkları, Debûsî'nin, İmam'ın kıyası habere/asara tercih ettiği iddiasını boşa çıkarmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Mâlik b. Enes, Debûsî, Kıyas, Haber-i Vâhîd.

Analysis of Dabûsî's Claim That Mâlik b. Anas Preferred Analogical Reasoning to Khabar

Abstract

In the history of Islamic science, the scholars were sometimes applauded or criticised by both their contemporaries and later scholars for their different views with a scientific perspective. One of them is Dabûsî, from ahl al-ray, who criticized Imam Mâlik for choosing analogical reasoning over khabar in thirteen subjects. In this study, it was examined how Mâlik b. Anas and the Mâlikites discussed these claims and related issues. In the khabars accepted as evidence, Mâlik b. Anas stipulated authenticity besides conformity with the nassa and the practices of the scholars of Medina. Therefore, Imam Mâlik attached greater importance to the authenticity of khabar than analogical reasoning in the issue of preferring khabar and analogical reasoning. As a result, we can say that while Dabûsî was right in terms of two of the thirteen subjects for which he criticized Imam Malik as he had preferred analogical reasoning to khabar al-wahid because they contradicted his cardinal principles, he was generally unjust in his criticisms. In two of the remaining eleven examples, he made the khabar accepted in terms of adjudication with verses and established tradition; and in four, he did not adduce it as evidence on the grounds of the thought that it was canard, infirm, mudraj, and contradicted the practices of the scholars of Madina. In five examples, he interpreted khabar according to Quran and Sunnah and adduced it as evidence. In this respect, Imam Malik's procedural differences in the accepting the news, refutes Debûsî's claim that Imam Malik preferred analogical reasoning to khabar.

Keywords: Hadith, Mâlik b. Anas, Dabûsî, Analogical Reasoning, Khabar al-Wahid.

GİRİŞ

İslâm ilim geleneğinde tenkitçiliğin Hicri ilk asırdan itibaren zemin bulduğu inkâr edilemez bir hakikattir.¹ Bu gelenek çerçevesinde yetişen Hicri ikinci asır müçtehit âlimlerinin; yaşadıkları şehirlerdeki sünneti/tatbikatı, kıyası, nassa dayanan re'yi veya maslahatı haber-i vâhide tercih ettikleri yönünde eleştirildikleri görülmektedir.² Özellikle Hicri ikinci asırda ehl-i re'yi ile ehl-i hadis arasında yaşanan yoğun tartışmalar, sünnet ve hadis malzemesinin ihtilaftaki etkisinin boyutlarını gözler önüne sermektedir. Bu dönemden günümüze kadar intikal eden Ebû Yûsuf'un (ö. 182/798) *İhtilâfu Ebî Hanîfe ve İbn Ebî Leylâ* ve İmam Muhammed eş-Şeybânî'nin (ö. 189/805) *el-Hücce 'alâ ehli'l-Medîne ve Muvatta'* gibi eserler bu konuda bize son derece kıymetli bilgiler ve örnekler sunmaktadır. Özellikle Şeybânî, zikri geçen iki kitabında; devrindeki tartışmalar özelinde Hanefîlerin görüşlerinin âsara dayandığını ve İmam Mâlik b. Enes'den (ö. 179/795) farklı rivayetleri tercih gerekçelerini açıklamaktadır. Şeybânî'nin, mezheplerin ortaya çıkış sebeplerini farklı hükümler taşıyan hadislerin mevcudiyetine bağladığı görülmektedir. Şeybânî'ye göre her müçtehit kendisine ulaşan uygulamayı veya hadisleri esas alarak bir hükme varmıştır. Söz gelimi Ebû Hanîfe (ö. 150/767) kendisine İbn Mesud (ö. 32/652) yoluyla gelen bir hadisi alırken, İmâm Mâlik aynı konuda İbn Ömer (ö. 73/692) tarikiyle ulaşan farklı bir rivayeti tercih edebilmektedir.³ Hatta bu tartışmalar hadisçiler arasında da geçmektedir. Süfyân, zekerine dokunanın abdesti konusunda abdestin bozulmadığına işaret için İbn Cüreyc'e (ö. 150/767) "Senin elinin meniye değmesi mi yoksa zekere dokunman mı daha pistir?" deyince İbn Cüreyc'in (ö. 150/767), "... Sünnet kıyasa arz edilmez." karşılığını verdiği görülür.⁴ Abdürrezzâk es-San'ânî (ö. 211/826) de "Bu teâruz sünnetin kıyasa değil,

¹ Geniş bilgi için bk. Bünyamin Erul, *Sahabenin Sünnet Anlayışı*, 2. Baskı (Ankara: TDV Yayınları, 2000), 153-466.

² Bu konudaki eleştiri ve cevaplar için bk. Enes b. Mâlik, *el-Muvatta' (Şeybânî Nüshası)*, nşr. Takıyyüddin en-Nedvî (Dımaşk: Dâru'l-Kalem, 1413/1991), 1: 19; Muhammed b. İdris eş-Şâfiî, *el-Ümm*, nşr. Muhammed Mataracı (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1413/1993), 7: 277, 297, 470; Halit Özkan, "Amel-i Ehl-i Medine'nin Klasik Usul-i Fıkıh Literatüründeki Yeri", *Genç Akademisyenler İlahiyat Araştırmaları*, ed. Sami Erdem (İstanbul: İFAV Yayınları, 2009), 98.

³ Muhammed b. Hasen eş-Şeybânî, *el-Hücce 'alâ ehli'l-Medîne*, nşr. Muhammed Hasen el-Meydânî (Beyrut: Âlemu'l-kütüb, 1468/2006), 1: 59; Mâlik, *el-Muvatta' (Şeybânî nüshası)*, 1: 197.

⁴ Ahmed b. Hüseyin Ali b. Musâ Ebû Bekir el-Beyhakî, *Sünenü'l-Beyhaki'l-kübrâ* nşr. Muhammed Abdulkadir Ata' (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1424/2003), 1: 215; Mehmet Özşenel, *İlk Dönem Hadis-Rey Tartışmaları Şeybânî Örneği*, 2. Baskı (İstanbul: İFAV Yayınları, 2017), 126-164.

sünnetin sünnete teâruzudur.” demektedir.⁵ İbn Ebû Şeybe'nin (ö. 235/849), “Kadın ve erkeklerin yaralanmalarında diyetleri eşittir. Diğer konularda kadının diyetinin erkeğin diyetinin yarısı olması Hz. Peygamber'in (s.a.v.) sünnetidir. Bu konuda kıyasla hüküm verilmez.”⁶ açıklaması da bu kabildendir. Kıyası, haber-i vâhide tercih etme konusunda en çok eleştiriye mâruz kalan Ebû Hanîfe ve öğrencileridir.⁷ Bununla birlikte Şeybânî (ö. 189/805) ve Şâfiî (ö. 204/820) gibi öğrencileri, sahih kıyası veya Medinelilerin amelini⁸ zayıf kabul ettiği haber-i vâhide tercih ettiği hususunda hocaları İmâm Mâlik'e eleştiriler yöneltmektedirler.⁹ Debûsî (ö. 430/1038) de ehl-i hadisten kabul edilen İmâm Mâlik'e (ö. 179/795) kıyası, habere tercih ettiği eleştirisini yöneltmiştir. O, İmâm Mâlik'in sahih kıyası asıl kabul edip, Hanefî âlimlerin delil aldıkları habere tercih ettiğini dile getirmiştir.¹⁰ Şâbî'nin de işaret ettiği gibi Hicri ikinci asırda, “Âsarı terk edip kıyası esas aldığımızda helak olursunuz!”¹¹ eleştirisine birçok kişinin uğradığı anlaşılmaktadır. Rey ile haberi terk ettikleri eleştirisine maruz kalan Ebû Hanîfe ve öğrencileri yanında ehl-i hadisin İmâmı kabul edilen İmâm Mâlik'in de aynı eleştiriye maruz kalması dikkat çekicidir.

⁵ Abdürrezzâk b. Hemmâm es-San'ânî, *Musannefu Abdürrezzâk*, nşr. Habiburrahman el-A'zamî (Beyrut: Mektebetü'l-İslâmî, 1403), 1: 235.

⁶ Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed b. Ebî Şeybe, *el-Kitâbü'l-musannefi'l-ehâdis ve'l-âsâr*, nşr. Kemal Yûsuf Hut (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1409), 6: 356.

⁷ Ebû Zekeriyya Yahya b. Şeref en-Nevevî, *el-Minhâc şerhu Sahih-i Müslim b. Haccâc* (Beyrut: Dâru İhyai Türesi'l-Arabî, 1392), 2: 53; 9: 205; Muhammed b. Ali b. Adem b. Musa Etyobî, *Zahiratü'l-Ukbâ Fi Şerhi'l-Müctebâ* (b.y.: Dâru Ehl-i Rum, 1424/2003), 27: 18; Geniş bilgi için bk. İsmail Hakkı Ünal, *İmam Ebû Hanife'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu* (Ankara: DİB Yayınları, 2010), 270-309; İsmail Hakkı Ünal, “Ebû Hanife ve Hadis” *İslami Araştırmalar Dergisi* 15 /1-2 (2002): 81; Ayrıca Buhârî ve İbn Ebî Şeybe'nin Ebû Hanife'ye itirazları için bk. Buhârî, “Zekât”, 67; “Hibe”, 36-37; “Şehâdet”, 8; “Vesâyâ”, 10; “Talâk”, 26; “Eymân”, 21; “İkrâh”, 5, 8; “Hiyel”, 3, 4, 9, 11, 14, 15; “Ahkâm”, 15, 40; Hilmi Merttürkmen, *Buhârî'nin Ebû Hanife'ye İtirazları* (Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, 1976), 33-88; Ebû Bekir b. Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 1: 148, 463; 2: 6, 36, 310, 322, 371, 453, 456, 459; 3: 77, 90, 99, 132, 149, 356, 461, 518; 4: 14, 31, 76, 112, 124; 5: 16, 76, 202, 241, 369, 467, 494, 513, 563; 6: 118, 442; 7: 105. Bk. Atallah Şahyar, *Ehl-i Hadis ve Ehl-i Re'y İhtilafları* (İstanbul: Akdem Yayınları, 2011); a.mlf. “Ehl-i Hadis Tarafından Ebû Hanife'ye Yöneltilen Tenkitler”, *Journal Of Islamic Research* 6 /1 (June 2013): 1-21.

⁸ “Medinelilerin amelî” kavramı üzerine geniş bilgi için bk. Halit Özkan, “Amele Delâlet Eden Tâbirler Açısından Muvatta Nüshaları”, *İslâm Araştırmaları Dergisi* 25 (2011): 12-24.

⁹ Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekir Ahmed b. Alî b. Sâbit, *el-Kifâye fi ilmi'r-rivâye*, nşr. Ahmed b. Ömer b. Haşim (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'Arabî, 140/1985), 1: 145.

¹⁰ Ebû Zeyd Abdullah (Ubeydullah) b. Muhammed b. Ömer b. İsâ ed-Debûsî, *Te'sisü'n-nazar*, nşr. Mustafa el-Kabbânî ed-Dimeşki, Muhammed Emin el-Hancı el-Halebî (Kahire: Matbaatü Edibe, 1330), 47: 49.

¹¹ Ebû Abdillâh Ubeydullâh b. Muhammed b. Muhammed el-Ukberî, *el-İbânetü'l-kübrâ* (Riyad: Dâru'r-Raye, ts.), 2: 115.

Bu açıdan Debûsî'nin İmam Malik'e yönelttiği bu eleştirileri özellikle İmâm Mâlik'in ve genel olarak Malikî ulemanın eserlerinde bir karşılığı olup olmadığını araştırmak ve rivayetleri delil almama sebeplerinin hadis ilmi açısından tahlil edilmesi önem arz eden bir husustur. Araştırmada Debûsî'nin İmâm Mâlik'e yönelttiği eleştiriler özelinde haberin bağlayıcılığı hususunda hicri ikinci asır âlimlerinin farklı tutumlarının sebepleri irdelenecektir.

1. DEBÛSÎ VE İMÂM MÂLİK'İN KİYAS VE HABER ANLAYIŞI

Sözlükte kıyas “ölçme ve eşitlik” anlamlarına gelir. Terim olarak fıkhıta kıyas da sözlük anlamı ile irtibatlı olmakla birlikte farklı anlamlarda kullanılmaktadır.¹² Fıkıhta kıyas, mantıkta kullanıldığı anlamının yanında esas olarak akıl yürütme biçimi olan temsili (analoji) ifade eder. Fıkıh usulünde kıyas, “hakkında açık hüküm bulunmayan bir meselenin hükmünü, aralarındaki ortak özelliğe veya benzerliğe dayanarak hükmü açıkça belirtilen meseleye göre belirlemek” anlamına gelir. Kıyas, fıkıh edebiyatında “salt düşünme (nazar), doğruya ulaştıran delil” mânasında ve birçok istidlal türünü belirtmekte kullanılır. Selefin başvurduğu yöntem in re'y kavramıyla değil, özellikle kıyas ve içtihat kavramlarıyla anlatılmaktadır. “Re'yin kullanılmasına ilişkin tartışmalar, verilen kavramlar ve örnekler üzerinden incelendiğinde, anlam ekseninde cereyan eden “hukukî akıl yürütme” mânasında kıyasın, selef arasında yaygın olan re'y faaliyetinden daha sistematik ve daha teknik bir şekilde kullanıldığını söylemek mümkündür.” Bu anlamda re'y ekolü kapsamında yer alan Hanefîlerle Malikîler arasındaki fark, söz konusu kurguda birincilerin önceliği nasslara, ikincilerin ise sahâbe uygulamasına vermesidir. Yine bu tespit, Hanefîlerin daha muhafazakâr ve gelenekçi olduğunu söylemeyi de mümkün kılmaktadır. Çünkü onlar bütün çeşitleri ile kıyasa değil, etkisi şer'an sabit olmuş, yani Şâri'in itibar ettiği, ortaya çıkmış sahih anlam ekseninde işleyen kıyasa başvurmuşlardır.¹³

Debûsî, İslâm hukukçularının çoğunluğu tarafından kabul edilen kıyasın, heva ve arzuya göre hüküm koyma olmadığını, kesin bilgi ifade etmese de “Ey akıl sahipleri ibret alın!” âyetinin kapsamına girdiği için haber-i vâhid ve müevvel âyet konumunda olduğunu ifade eder. Zira

¹² Kazvinî, Faris b. Ahmed, *Hilyetü'l-fukahâ*, thk. Abdullah b. Abdul Muhsin et-Türkî (Beyrut: eş-Şirketü'l-Müttehîde, 1403/1983), 21; Geniş bilgi için bk. Ali Durusoy, “Kıyas”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2002), 25: 5252.

¹³ Debûsî, Ebû Zeyd Abdullah b. Ömer b. İsâ, *Takvîmu'l-edille fi'l-usul*, thk. Halil Muhyiddin el-Meys (Beyrut: Daru'l-kütübü'l ilmiyye, 1421/2001), 260, 278; Geniş Bilgi için bk. Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Rağbet, 1998), 246-247; Hacı Yunus Apaydın, “Kıyas”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2002), 25: 529-530.

Kur'an'ın beyanı; nass, nassın delâleti, muktezası, işareti ve kıyas yoluyla gerçekleşir. Debûsî, sahih kıyasın şartlarını şöyle sıralamıştır: Aslın hükmü kendine mahsus kılınmış olmamalı, aslın hükmü kıyasa (genel kurala) aykırı olmamalı, nasstaki şer'î hüküm, değişmeksizin fer'e geçmeli, aslın hükmü ta'lilden sonra da ta'lilden önceki gibi kalması gerekir. Daha sonraki bazı âlimler tarafından ileri sürülen bir takım ilave şartlar, Debûsî'nin zikrettiği dört temel şart içerisinde mündemiç bulunmaktadır. Debûsî; kıyasın isimlerde, had ve kefaretlerde geçerli olmayacağını belirtmiş, ancak, ruhsat ve ölçülerde (miktar) kıyasın geçerli olup olmadığı konusuna temas etmemiştir. Debûsî, "Uygun olan vasıfla amel etmek caiz, müessir olan vasıfla amel etmek ise vaciptir" diyerek, kendisinden önce görülmeyen bir ayırım yapmış ve kendinden sonra gelen Hanefî usulcüler üzerinde etkili olmuştur.¹⁴

Debûsî, "Ebû Hanîfe, Ebû Yûsuf ve Muhammed eş-Şeybânî nazarında asıl olan, ahâd bir tarikle, Nebî'den (s.a.v) gelen haberin, kıyasa takdim edilmesidir. İmam Mâlik'e göre sahih kıyas habere mukaddemdir. Hanefîler haberi, Hz. Peygamber'den mervi ise sahih kıyasa takdim etmektedirler. Fakat bazı konularda Hanefîlerin Hz. Peygamber'den mervi olmayan haberleri de delil alıp amel ettiği söylenirse, böyle bir habere kıyas muhalif ise açık olan şudur ki; bu haberlerin Hz. Peygambere isnadı reddedilse de asıl olan Ebû Hanîfe ve öğrencileri söz konusu haberi Hz. Peygamber'den rivayet tarihiyle almıştır."¹⁵ demektedir. Debûsî'nin haberle kastettiği şey âsar olup, o; merfû, mevkuף ve maktû haberi içine almakta ve kıyasa muhalif haberlerin merfû tarihleri olduğu kanaatinde. Hanefî âlimlerde de merfû haber ve sahâbe âsarı arasında bir fark gözetilmekle birlikte, fakih sahabenin, içtihatlarını kıyasa tercih ettikleri söylenebilir.¹⁶ Anlaşılan Debûsî'de, Hanefî âlimlerin fakih sahâbe kavillerini¹⁷ de merfû haber kabul ettikleri kanaati hâkimdir. Râvi fakih, ehl-i re'y veya müctehit ise kıyasın hilafına naklettiği haberle amel edilir; fakih ve re'y ehlinden değilse kıyasla haberi terk edilir.¹⁸

¹⁴ Geniş Bilgi için bk. Temel Kaçır, *Hanefî Usulcülerinden Kadı Ebû Zeyd ed-Debûsî'nin Kıyas Nazariyesi* (Ankara: Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, 2007), 26-126.

¹⁵ Debûsî, *Te'sîsü'n-nazar*, 48-49; *Takvîmu'l-edille*, nşr. Halil Muhyiddin el-Meys (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2001), 48-49.

¹⁶ Geniş bilgi için bk. *Takvîmu'l-Edille*, 181-182; Recep Tuzcu, *Hanefî Usulde Hadis Debûsî Örneği* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2014), 63-131.

¹⁷ Abdülaziz el-Buhârî, *Keşfu'l-esrâr alâ usûli'l-Pezdevî*, nşr. Mu'tasım el-Bağdâdî (Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-Arabî, 1417/1997), 2: 383.

¹⁸ Debûsî'nin haberi kıyasa arzına dair görüşleri hakkında geniş bilgi için bk. Tuzcu, *Hanefî Usulde Hadis*, 254-264

İmâm Mâlik'in metodolojisinde haber-i vahidle amel edilmesi için, haber-i vahidin Kur'ân'ın zahiri, amel-i ehl-i Medine, içtihadı dayanmayan sahâbe kavli, kıyas, maslahat ve sedd-i zerâi'ye aykırı olmaması gerekir.¹⁹ Bu anlamda İmâm Mâlik'in *Muvatta'* da birçok rivayeti değerlendirdiği; bazı rivayetleri red etmemekle birlikte, belli şartları haiz olmadığına onunla amel etmediği görülmektedir. Haberin kesin şekilde sabit olan şer'î esaslara aykırı olmaması da İmâm Mâlik'e göre haber-i vâhidin kabul şartlarındandır. İmâm Mâlik, kat'î bir delile dayanan kıyası, haber-i vâhide tercih ettiği gibi, mütevatir haberleri de haber-i vâhide tercih etmiştir. Bu sebeple bazı hadisleri isnad bakımından güvenilir bulup rivayet ettiği halde metne yönelik değerlendirmesine bağlı olarak bu hadisleri amelî ahkâmı esas almamıştır.²⁰ İmâm Mâlik'le Hanefiler, haberin kıyasa tercih edilmesi ve kendisinden daha güçlü bir delile aykırı olmaması noktasında benzer bir görüşe sahiptir. Buna karşın İmâm Mâlik, haber-i vahidin kabul edilmesi için, "haber-i vâhidin umûm-u belvâyla (sıkça karşılaşılan olaylar) ilgili olmaması" ve "haber-i vâhidi rivayet eden râvinin kendi rivayetini çürütecek bir uygulama içinde olmaması" şeklindeki iki şartı dikkate almaması noktasında Hanefilerden ayrılmaktadır. Hanefiler, haberin kabul edilmesi için onun umumu belvâyla ilgili olmaması gerektiği şartını ileri sürerken, İmâm Mâlik haberin aktüel değeri açısından Medinelilerin ameline uygunluk aramıştır. İster râvinin durumu ister metnin kendisiyle ilgili bir hususta olsun İmâm Mâlik, haber-i vâhidi genel kabul şartlarına uyduğu sürece delil kabul etmektedir.²¹ Karâfî (ö. 684/1285), kıyasın haber-i vâhide tercih edileceği görüşünü İmâm Mâlik'e nispet ederek kendisi de bu görüşü benimsemiş ve bu konuda Hanefî ve Mâlikî mezhebinde iki görüş bulunduğu işaret etmiştir.²² Mâlikî ekolünde genel eğilim, kıyasın haber-i vâhide tercih edilmesi yönündedir. Mâlikî âlimlerden Kâdî Ebü'l-Ferec (ö. 356/967) ile Ebû Bekir el-Ebherî'nin (ö. 375/986) kıyası haber-i vâhide takdim ettiği ifade edilmiştir. Ayrıca Ebû Bekir İbnü'l-Arabî'nin (ö. 543/1148), Hanbelî fakihî Ebü'l-Vefâ İbn Akîl'in (ö. 513/1119) Ahmed b. Hanbel'e (ö. 241/855)

¹⁹ Salim Ögüt, *Haber-i Vahidin Kaynak Değeri* (İstanbul: Ocak Yayınları, 2003), 38.

²⁰ Ahmed Özel, "Mâlik b. Enes", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 27: 509.

²¹ Ahmed Emin, *Duha'l İslâm* (Kahire: Mektebetü'l-Usretü, 2001), 2: 210; Hayreddin Karaman, *İslâm Hukukunda İctihat* (Ankara: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1973), 133.

²² Şihabuddin Ebü'l-Abbas Ahmed b. İdris Karâfî, *Şerhu Tenkîhu'l-fusûl fi ihtisâri'l-Mahsûl fi'l-usûl* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2003), 387-388.

nispet ettiği, “Zayıf haber, güçlü nazardan daha hayırlıdır.” sözünü bir yanlışlık olarak değerlendirdiği rivâyet edilmiştir.²³ İbn Hazm (ö. 456/1064) ise kıyasın haber-i vâhide tercih edileceğini ifade eden görüşü doğrudan İmâm Mâlik’e izafe etmez. O bu görüşü Mâlikî usulcülerinden Ebû’l-Ferec el-Kâdî ve Ebû Bekir el-Ebherî’ye nisbet etmiş, bu ikisinden önce böyle bir görüşte olan birini duymadığını ifade etmiştir.²⁴ Mezhepte yaygın olan genel eğilimden farklı olarak Mâlikî usulcülerden Bakillânî (ö. 403/1013) ve Bâcî’nin (ö. 474/1081) haber-i vâhidi kıyasa takdim ettiği görülmektedir.²⁵ İmâm Mâlik’in kıyasla haber-i vâhidin bir konuda tearuz etmesi durumunda nasıl bir yöntem benimsediği konusunda farklı değerlendirmeler vardır. Gerek Mâlikî gerekse diğer mezheplerin kaynaklarında İmâm Mâlik’e bu konuda farklı görüşler izafe edilmiştir.²⁶ İbn Kassâr (ö. 397/1007), İbn Rüşd (ö. 520/1126), Bâcî gibi bir kısım Mâlikî âlimlere göre şayet haber-i vâhid ile kıyas bir meselede teâruz eder ve ikisiyle aynı anda amel mümkün olmazsa, kıyas haber-i vâhide tercih edilir.²⁷ İmâm Mâlik’in kıyası haber-i vâhide takdim ettiği genel kabul görse de onun *Muvatta*’da haber-i vâhidi kıyasa takdim ettiğine dair örnekler de yok değildir. Söz gelimi İmâm Mâlik, Ümmü Seleme’den rivâyet edilen delk (abdestte azaları iyice ovma) hususunda bir haberden hareketle, guslü abdeste kıyaslamaktan vazgeçmiştir.²⁸

İbn Hazm, İmâm Mâlik’in âdil bir kişinin Hz. Peygamber’e ulaşıncaya kadar sika râviden naklettiği haberin hem bilgi hem de ameli gerektirdiği görüşünde olduğunu zikretmiştir. Kendisi de bu görüşü benimseyen İbn Hazm, bunu İbn Huveymendâz’ın (ö. 400/1009), Mâlik’ten naklettiğini belirtmiştir.²⁹ İmâm Mâlik’in, haberi kabulde râvinin durumuyla ilgili olarak öne sürdüğü şartlar hususunda şöyle dediği rivâyet olunur: “İlim dört kişiden alınmaz: sefihden, bid’at ehlinde, Resûlullah’a yalan isnat ettiği

²³ Ebû Sâlih Mansûr b. İshak es-Sicistânî, *el-Gunye fî usûli’l-fikh*, nşr. M. Sıdkî b. Ahmed el-Bûrnû (yy.: by., 1989), 149, 112, 149-161, 165; Bedreddin Muhammed b. Bahavar b. Abdullah Zerkeşî, *el-Bahru’l-muhît fî usûli’l-fikh* (Kuveyt: by. 1992), 5: 34-35

²⁴ Ebû Muhammed Ali İbn Said İbn Hazm, *İhkâm fî usûli’l-ahkâm*, nşr. Ahmet Muhammed Şakir (Beyrut: by, ts.), 7: 54.

²⁵ Kâdî Ebû Bekir b. Muhammed b. Tayyib Bâkallânî, *et-Takrîb ve’l-irşâd* (Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 2012), 1: 221-225, 312; Bâcî, *İhkâmü’l-fusûl fî ahkâmi’l-usûl* (Beyrut Dâru’l-Garbi’l-İslâm, 1995), 187, 507-677.

²⁶ İbnu’l-Kayyim, Ebî Abdillâh Muhammed b. Ebî Bekir Eyyûb, *İlâmu’l-muvakkîn an Rabbi’l-âlemîn* (Riyad: Dâru’l-İbn Cevziyye, 1423), 2: 59

²⁷ Kadî Abdulvelîd Süleyman b. Halef b. Saîd el-Bâcî, *el-Munteka Şerhu Muvatta* (Kahire: Dâru Kütübî’l-İlmiyye, 1332), 4: 262; Bâcî, *İhkâmü’l-fusûl fî ahkâmi’l-usûl*, 599; Ebî Velîd Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî el-Endülüsî el-Hafîd İbn Rüşd, *el-Beyân ve’t-Tahsîl*, thk. Muhammed Hacî (Beyrut: Dâru’l-Garbu’l-İslâmî, 1988), 17: 604; Karâfî, *Şerhu Tenkîhi’l-fusûl*, 387.

²⁸ *Muvatta*’, “Tahâret”, 10.

²⁹ İbn Hazm, *el-İhkâm*, 1: 119

görülme de insanlara yalan söyleyenden ve ne rivâyet ettiğini anlamayan kimseden.”³⁰ Buna ilaveten İmâm Mâlik şöyle der: “Bu ilim (hadis) senin etin ve kemiğindir. Kıyamet günü ondan hesaba çekileceksin. Kimden aldığına dikkat et.”³¹ Ayrıca onun râvilerde aranacak şartları tespit ederek cerh ve ta’dîl ilminin yolunu açtığı ifade edilmiştir.³² İmâm Mâlik’e nispet edilen bir görüşe göre o da Ebû Hanîfe gibi râvinin fakîh olmasını, haber-i vâhidin kabulü için şart koşmakta, aksi durumda kıyasın haber-i vâhide tercih edileceğini söylemektedir.³³ Sonuç olarak; ikinci asır hadis âlimleri gibi İmâm Mâlik’in de haberi delil alırken isnadını dikkate almakla birlikte, metni Medinelilerin ameline arz ederek aktüel değeri açısından değerlendirdiği anlaşılmaktadır.

2. İMÂM MÂLİK'İN KIYASI HABERE TERCİHİ İDDİASI VE TAHLİLİ

Hanefî âlimlerden Debûsî, *Te’sîsu’n-nazar* adlı eserinde “Ashabımız ile Mâlik Arasındaki İhtilaflar” adlı bölümde İmâm Mâlik’in kıyası habere tercih ettiğini bildirmektedir.³⁴ Mezkûr meselelerde İmâm Mâlik’in kıyası habere tercih edip etmediği, kıyasa muhalif haber-i vâhidi nasıl değerlendirdiği tespiti çalışılacaktır.

2.1. Haberin Kur’an’a ve Sabit Sünnete Uygun Yorumu

Hanefî ve Mâlikî âlimler, kadına dokunmadan temizlik döneminde başlayan ve üç temizlik döneminde üç talâkla boşanmasının sünnet olduğu konusunda ittifak hâlinde olmakla birlikte üç talâkın aynı anda verilip verilmeyeceği konusunda ihtilaf etmişlerdir. Debûsî, haberin Kur’an ve sabit sünnete arzı meselesinde, İmam Mâlik ve Hanefîleri mukayese etmekte ve şöyle demektedir: “Hanefîler, haberi esas alarak bir kişinin aynı anda üç talâkla kadını boşayabileceğini söylemişler. İmâm Mâlik ise sünnette üç talâk ve Kur’an’ın zahirinde üç kur’ (temizlik) döneminde boşanmanın gerçekleşeceği zahirdir diyerek kıyası terk etmiştir. İmâm Mâlik, âyetin zahirine itibar ederek haberi terk etti. Çünkü ona göre âyetin zahiri haber-i vâhiden daha kesin bilgi verir.”³⁵

³⁰ Ebû Ömer Yusuf b. Abdillâh b. Muhammed en-Nemerî el-Endelüsî İbn Abdilber, *el-İntika fi fezâilî’i eimmeti’s-selâseti’l-fukahâ* (Beyrut: by. 1997), 46, Ahmed Emin, *Duha’l İslâm*, 2: 211; Halil İbrahim Turhan, *Rical Tenkidinin Doğuşu Ve Gelişimi* (Hicri İlk Asır) (İstanbul: İFAV Yayınları, 2015), 204-242.

³¹ Hasan b. Abdirrahmân Râmeihürmüzî, *el-Muhaddisu’l-fâsıl beyne’r-râvî ve’l-vâî*, thk. M. Accâc el-Hatîb (Beyrut: by. 1971), 416; Kâdî İyâz, Musâ b. İyâd es-Sebdî, *Tertîbu’l medârik ve takrîbu’l mesâlik li ma’rifeti â’lem-i mezheb-i Mâlik* (Rabâd: by. 1965), 1: 80.

³² Özel, “Mâlik b. Enes”, 27: 508.

³³ Karâfî, *Şerhu tenkîhi’l-fusûl*, 288; Fâhru’l-İslâm Alî b. Muhammed el-Hanefî Pezdevî, *Kenzü’l vusûl ilâ ma’rifeti’l-usûl* (Karâçî: by., ts.), 2: 378; Ali ibn Muhammed Âmidî, *İhkâm fi usûli’l Ahkâm* (Riyad: by., 2003), 2: 169.

³⁴ Debûsî, *Te’sîsü’n-nazar*, 47-49.

³⁵ Debûsî, *Te’sîsü’n-nazar*, 48.

Şu kadar var ki İmâm Mâlik, kesin (ba'in) talâk konusunda üç lafzı ve kesinlik ifade eden lafızla boşamanın bir defa da üç talâk yerine kaim olduğuna dair örnekler vermektedir. Mervan b. Hakem'in, "Kesinlik ifadesi 'elbette, haliyye, beriyye' ifadesi üç talâk yerine geçer!" görüşü için İmâm Mâlik 'Duyduğum en güzel şey.' demektedir.³⁶ Hafs b. Mugîre, Kays'ın kızı Fatma'yı üç talâkla tek celsede boşamıştır.³⁷ Buradan anlaşılan Hanefîler gibi İmâm Mâlik de Kur'an ve sabit sünnetin zahirine aykırı bulmakla birlikte üç talâk veren kocanın iddet süresi içinde tek celsede bain talâkla eşini boşamış olacağını kabul etmektedir.

Ancak kocanın kastı tek talâk ise boşanmanın gerçekleşmeyeceğini bildiren başka bir haber bulunmaktadır. Rükâne, eşini bir defada kesin şekilde boşadığını, ancak bir talâk kastettiğini ifade etti. Hz. Peygamber de "Gerçekten kastın ne idi?" dedi. O da "Bir talâk" dedi. Hz. Peygamber, "O zaman ne kastettiysen odur." dedi. Haberi nakleden Tirmizî'ye (ö. 279/892) göre de boşamada kocanın boşanma kastının 'kaç defa' olduğu önemlidir.³⁸

Bu hususta İmâm Mâlik'in Kur'an ve sabit sünnetteki nassların, talâkın üç temizlik süresinde, boşanmanın temizlik dönemi tamamlandığında gerçekleşeceği şeklinde anlaşılması gerektiğine dikkat çektiği söylenebilir.

Sonuçta Debûsî'nin İmâm Mâlik'in haberi ve kıyası delil almadığı iddiasının tersine, İmâm Mâlik'in kıyası habere tercih etmemekte, bilakis haberi esas alarak bain talâkta tek celsede üç talâkı kabul ettiği görülmektedir. Mâlik'in, delil alınan mezkûr rivayeti, âyet ve sabit sünnetteki uygulamaya uygun yorumladığı anlaşılmaktadır. Asıl itibarı ile Hanefîler de Kuran ve sabit sünnette uygun yorumu benimseyerek üç âdet ve temizlik döneminden sonra ancak boşamanın gerçekleşeceğini kabul etmektedirler.

2.1.2. Kur'an'ın Haberi Tahsisi

Debûsî, İmâm Mâlik'in kıyası tercihle "Hür kadın üzerine cariye ile evlenilmesini yasaklayan haberi delil almadığını ifade etmektedir. Hanefîlerin ise 'Hür kadın üzerine câriye ile evlenilemez.'³⁹ haberini delil

³⁶ Muvatta', "Talak", 1146-1153.

³⁷ Ebû'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Abdilkerim İbn Esîr, *Üsdü'l-gâbe* (Beyrut: Dâru İhyâit-Turasi'l 'Arabî, 1417/1996), 1: 271.

³⁸ Tirmizî, "Talak", 2.

³⁹ Abdürrezzâk, Abdülmelik b. Cüreyc vasıtasıyla At'a'nın şöyle dediğini nakletmektedir: "Câriye Hür kadın üzerine nikâhlanamaz ancak onun (hür kadının izni ile evlenebilir. İkisi tek nikâhta olduklarında hür kadının iki gün câriyenin tek gün taksim edilir." Bk. Abdürrezzâk, *Musannef*, 6: 489.

alarak hür kadının izni olmadan câriye ile nikâh caiz olmaz.' dediklerine yer vermektedir."⁴⁰

Gerçek şu ki İmâm Mâlik, câriyenin hür kadın üzerine nikâhlanması başlığı altında *belâğ*⁴¹ olarak naklettiği bilgilerde ilgili rivayeti Kur'an'la tahsis ederek kabul etmektedir. İmâm Mâlik bu konuda aşağıdaki haberlere yer vermektedir:

"Abdullah b. Abbas, Abdullah b. Ömer'e, 'Bir erkek nikâhı altında hür kadın üzerine câriye nikâhlayabilir mi?' diye sordu. O da 'Hür kadın ve câriyeyi bir nikâh altında tutmak hoş değildir.' dedi. Buna ilaveten Yahya b. Saîd de Saîd b. Müseyyeb'in şöyle dediğini nakletmektedir: "Hür kadın üzerine câriye ile evlenilmez. Ancak hür kadın kabul ederse, taksimatın üçte ikisi hür kadınındır." İmâm Mâlik, sahâbe görüşlerine yer verdikten sonra kendi görüşünü şöyle ifade etmektedir: 'Hür erkeğin, imkânı varsa hür kadınla evlenmesi gerekir. Hür kadınla evlenecek imkân bulamayanın zinaya düşme korkusu varsa, Yüce Allah kitabında, 'İçinizden hür mümin kadınlarla evlilik masrafını karşılayabilecek düzeyde mali gücü bulunmayanlar mümin cariyeleriyle evlenebilirler.' âyetinde hür kadın üzerine câriye ile evliliği, hür kadınla evlenme imkânı olmayıp, 'zinaya düşme korkusu' kaydına bağladı."⁴²

İbn Abdilber en-Nemerî (ö. 463/1071), bu konu hakkında şu bilgileri vermektedir: "İmâm Mâlik, İbn Vehb rivayetinde ve diğerlerinin ondan rivayetinde bir erkeğin hür kadın üzerine câriye ile evliliğinde hür kadın muhayyer olup, câriye ile nikâhta bir sakınca yoktur. Hür kadının, câriye ile evli olan biri ile bilerek evliliğinde muhayyerliği yoktur. Kadın bilmediğini tespit ettiğinde muhayyerlik hakkı vardır. İmâm Mâlik'in hocası İbn Kâsım da hür kadın üzerine câriye ile evlenme durumunda ikisinin arası ayrılır, sonra hür kadın dilerse birlikte yaşar ve isterse ayrılır görüşündedir. İmâm Mâlik'e imkânı olan birinin câriye ile evliliği soruldu. O da 'Eşlerin arası ayrılır.' dedi. Ona 'Zina etmekten korkuyorsa' denildi. O, 'Âyette zikredilen şart bunu gerektirir, sonra bu da imkânı olmayana hafifletildi' dedi. 'Şayet zina etme korkusu olmazsa?' denildi. O şöyle dedi: 'Bu durumda onunla evlenemez.' dedi. Ebû Hanîfe ve ashâbı, el-Evzâî (ö. 157/774), Süfyân es-Sevrî (ö. 161/778), Abdurrahman ve Şâfî'ye göre hür kadınla evli birisinin câriye ile evliliği caiz değildir. Hür kadın üzerine câriye'nin evliliği sahih olmaz. Hür kadının izni olsun veya olmasın câriye

⁴⁰ Debûsî, *Te'sîsü'n-nazar*, 47.

⁴¹ İkinci asır hadis âlimleri, Malik ve Mâmer b. Râşid gibi âlimlerin, isnadın bir kısmını zikrederek veya isnadsız bir haberi nakil yöntemidir. Bk. Ma'mer b. Râşid, *el-Câmi'*, nşr. Habîbu'r-Rahmân el-A'zâmî (Beyrut: Mektebetü'l-İslâmî, 1403), 11: 266, 309, 339, 378, 415; Malik, "sıyam", 37; "hac", 229; "cihad", 11; "rada", 12.

⁴² Mâlik, "Nikâh", 1117; Bk. en-Nisa 4/25.

ile evlendiği durumda araları ayrılır. Saîd b. Müseyyeb (ö. 94/713), Hasan-ı Basrî (ö. 110/728) ve Zührî'nin görüşü de budur. Ata'ya göre hür kadın razı olduğunda hür kadın üzerine câriye ile evlenmek caizdir. Hür kadına iki gün, câriyeye bir gün taksim edilir. İmâm Mâlik de bunu caiz gördü, ancak hür kadını muhayyer kıldı.⁴³

Ahmed b. Hanbel'in ve Dârekutnî'nin, Hanefî âlimlerin delil aldığı mezkûr hadisin *garip* ve delil alınamayacak nitelikte bulmaktadırlar. Ahmed b. Hanbel, rivayeti *mürsel* bir isnadla Hasan-ı Basrî'den (ö. 110/728) şöyle nakletmektedir: "Hz. Peygamber'den (s.a.v.) hür kadın üzerine câriye ile evlenmeyi yasakladı." Bununla birlikte Süfyan mezkûr rivayetin Amr b. Ubeyd, Âmir Ahvel, Fezârî yani Mervân, Hişâm b. Ebî Abdillâh isnadıyla *garib* olduğu tenkidini yöneltmektedir."⁴⁴

Dârekutnî, bu konuda Muzâhir b. Eslem, Kâsım b. Muhammed isnadıyla Hz. Aîşe'nin, şöyle dediğini nakletmektedir: "Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle dedi: 'Kölenin talâkı ikidir. Boşanan kadın başka bir koca ile evlenmeden tekrar eşi ile evlenemez. Câriyenin iddeti iki hayızdır. Hür kadınla câriye üzerine evlenilebilir, ancak hür kadın üzerine câriye ile evlenilmez.'" Dârekutnî (ö. 385/995), Ebû Bekr en-Nisâbü'rî (ö. ?) vasıtasıyla Muhammed b. İshâk'tan (ö. 151/768), Asım'ın, "Basra'da Mazhar'ın hadisin-den daha *münker* hadis yoktur." tenkidini nakletmektedir. Nisâbü'rî bana şöyle dedi: *Sahih* rivayet Kâsım'dan olup bu rivayete muhaliftir.⁴⁵ Hadis âlimlerince Hanefîlerin delil aldığı hadisin râvilerinin tenkit edildiği ve sika olan rivayetin muhalif, *zayıf* ve *münker* olmakla tenkit edildiği görülmektedir.

İmâm Mâlik'in de bu hadisi zikrederek dikkate aldığı ve ancak hür kadınla evlilik imkânı olmayan kişinin zinaya düşme şüphesi varsa hür kadın üzerine câriye ile evliliğinin *sahih* akit olduğuna hükmettiği ve bu *münker* haber yerine âyeti delil aldığı anlaşılmaktadır. Mâlik, hür kadın üzerine câriye ile evliliği yasaklayan ve Debûsî'nin de delil aldığı rivayeti hür kadın üzerine hür kadın alabilecek imkân sahiplerine tahsis etmekte ve bu kişilerin hür kadın üzerine câriye ile evliliğini caiz görmemektedir. Şartlar gerçekleştiğinde yani hür kadın üzerine hür kadınla evlenme

⁴³ İbn Abdilber, Ebû Ömer Yusuf b. Abdullah b. Muhammed en-Nemerî el-Endelûsî, *el-İstizkâr*, nşr. Sâlim Muhammed Ata'-Muhammed Ali Mağus (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1421/2000), 5: 477.

⁴⁴ Ahmed b. Hanbel, *Kitâbü'l-İlel ve ma'rifeti'r-ricâl*, nşr. Vasiyyullah b. Muhammed Abbas (Beyrut: Mektebetü'l-İslâmî, 1408-1988), 3: 91.

⁴⁵ Muhammed b. Abdurrahman el-Makdisî, *Men tekelleme fihi ed-Dârekutnî fi Kitabu's-Sünen Mine'd-Zuafâi'l-Metrûkîn vel-Mechûlin*, nşr. Ebû Abdullah Huseyin b. Ukkâse (Katar: Vüzâratü'l-Evkaf ve's-Şuuni'l-İslamiyye, 1428/2007), 3: 129.

imkânı olmayan erkeğin “zinaya düşme tehlikesi” varsa; câriye ile evliliğini caiz görmektedir.

Ebû Bekir İbnü'l-Arabî (ö. 543/1148), bu konuda Nûr sûresi âyetinde mutlak olarak iki şartla hür erkeğin hür kadın üzerine câriye ile evliliğine izin verdiğini dile getirmektedir. “Âyette geçen ‘tavl’ kelimesinin tefsirinde ihtilaf edildi. Seleften bazıları bu kelime ile hür kadınla evli olanın, evlendiği kadına mehir ve evli olduğu eşine nafaka verme imkânına sahip olmasını ifade ettiğini dile getirmektedir. Bu kelimenin yorumu hür kadınla evli olduğu halde yeniden hür bir kadınla evlilik imkânı bulamayan kişinin zinaya düşme tehlikesi varsa câriye ile evlensin, şeklindedir. Bu imkânsızlık sıkıntısı yok olur ve hür kadınla evli olan zina korkusu yaşarsa, ancak hür kadınla evlenir. Bu âyette evlenebilme yetisinden kastın; mehir verebilme ve infak edebilme gücü olduğunda da şüphe yoktur. Ancak İmâm Mâlik ve âlimlerden bazıları hür kadının câriye ile aynı nikâhta farklı hakları olduğunu ifade etmişlerdir. Bu âyette Allah hür kadınla nikâhı mutlak olarak, câriyelerle nikâhı kayıtlı olarak emretmektedir. Hür kadın ve câriye arasında eşitliğin olmadığı akıl yoluyla da bilinen bir gerçektir. Geriye hür ile câriyeleri aynı nikâhta tutma veya eşlerin arasını ayırma problemi kalır.⁴⁶ Hz. Peygamber'in yaşadığı dönemde sosyolojik algı açısından, evlilikte hür kadının konumu ve itibarı ile tercih edildiği ve ilk eşi hür olan bir kadın üzerine câriye ile evliliğin ilk eşi rencide ettiği bilinmelidir. İmâm Mâlik'in âyetle rivayeti telif eden bu yorumu bu sebeple de tercih edilmeye daha uygundur.

Sonuç olarak; İmâm Mâlik Debûsî'nin delil aldığı söz konusu haberi delil almakla birlikte, âyetle “hür kadınla evlenme imkânı olana” tahsis ettiği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla Debûsî'nin İmâm Mâlik'in kıyası habere tercih ettiği ve delil almadığı eleştirisi kısmen boşa çıkmaktadır.

2.1.3. Sahâbe Kavlini Kur'an'a Arzı

2.1.3.1. Kölenin Evliliği

Debûsî, bu bağlamda “Hanefî âlimler haberi esas alarak ‘Bir kölenin ikiden fazla kadınla evlenmesi caiz olmaz.’ derken, İmâm Mâlik, ‘Köle, hür

⁴⁶ İbnü'l-Arabî, Ebû Bekir Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Meâfirî, *el-Kabs fi Şerhi Muvatta'-i Mâlik b. Enes*, nşr. Muhammed Abdullah b. Kerim (b.y.: Dâru'l-Garbi'l-İslamî 1992), 1: 705-706.

erkek gibi, dört kadınla evlenebilir.’ demiş ve kıyasla amel etmiştir.” demektir.⁴⁷ Hâlbuki bu konuda İmâm Mâlik de hocası Rabi’a b. Ebî Abdurrahmân’dan (ö. 136/753) “Kölenin dört eşle evlenebileceği görüşünü işittiyini ve bu görüşün en güzel görüş olduğunu” ifade etmektedir.⁴⁸

İbn Abdilber, sefeye ait konuyla ilgili asarı aşağıdaki şekilde nakletmektedir: “İmâm Mâlik’in hocasına isnad ettiği Rabi’a’nın görüşünün, Mücâhid (ö. 103/721), Zührî (ö. 124/742), Ata’ (ö. 114/732) gibi tâbiun âlimlerine ait olduğunu haber vermektedir. Tâbiun âlimlerinden Ata’nın, kölenin iki eşle evlenebileceği görüşünde olduğu da nakledilmiştir. Hz. Ömer de kölenin iki eşle evlenebileceğini dile getirmiş, sahabeden bu görüşe muhalefet eden de olmamıştır. Ayrıca Hz. Ömer’in bu meseleyi insanlara sorduğu ve Abdurrahman b. Avf’ın ‘iki’ cevabına susarak, Abdurrahman b. Avf’ın (ö. 32/652) görüşünde karar kılmıştır. Bununla birlikte Evzaî, Şâfiî ve Dâvûd b. Ali ez-Zahirî (ö. 270/884), evlilikte sahibinin köleye izin vermesi gerekmeyeceği görüşündedirler, buna karşılık Ebû Hanîfe ve Süfyân es-Sevrî ‘Köle sahibi onaylarsa kölenin nikâhı caiz olur’ demişlerdir. Bu konuda İbn Ömer’in kendisinden izinsiz evlenen kölesine had cezası uyguladığı nakledilmektedir. Ayrıca Cabir b. Abdullah, bu konuda Hz. Peygamber’in, “Hangi köle, sahibinin izni olmadan nikâhlanırsa o zina etmiştir.”⁴⁹ sözünü nakletmektedir. Hz. Ömer de “Kölenin bu nikâh haramdır. Onun boşanmasında da evlenmesinde de sahibi yetkilidir” demiştir. Bu uygulama, Hicaz ve Irak şehirlerindeki fakihlerin genel görüşüdür. Bununla birlikte âlimler, evliliğin köle sahibinin izni ile boşanmanın ise kölenin yetkisinde olduğunda ihtilaf etmişlerdir.”⁵⁰

Bu görüşü teyit eden Ebû Bekr İbnü'l-Arabî de “Mâliki âlimler, ‘Kadınlardan hoşunuza giden ikişer, üçer ve dörder nikâhlayınız.’ (Nûr 24: 2) âyetinin mutlak ve âm olması sebebiyle köle de dört kadınla evlenebilir görüşüne ulaştılar.” demektir.⁵¹

İmâm Mâlik, âyetin umumi hükmünü esas almakta; sahabenin, kölenin iki kadınla evlenebileceği görüşüne had cezasındaki durumuna ve boşama yetkisine kıyasla re’yle ulaştıklarını belirtmekte ve âyetin umumi olan hükmünün sahabeye ait reyle tahsis edilemeyeceğini dile getirmek-

⁴⁷ Debûsî, *Te’sisü'n-Nazar*, 47.

⁴⁸ Muvatta’, “Nikâh”, 1131.

⁴⁹ Ebû Bekir Süleyman b. Dâvud Tayâlisî, *Müsned*, thk. Muhammed Abdulmuhsin et-Türkî (Mısır: Daru Hicr, 1419/1999), 3: 255.

⁵⁰ İbn Abdilber, *el-İstizkâr*, 5: 511-514.

⁵¹ İbnü'l-Arabî, *el-Kabs fi şerhi'l-Muvatta*, 1: 175; İbnü'l-Arabî, Ebû Bekir Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Meâfirî, *el-Mesâlik fi şerhi Muvatta’-i Mâlik* (b.y.: Dâru Garbi'l-İslâmî, 1428/2017), 5: 514.

tedir. Bu açıdan Debûsî, İmâm Mâlik'e isnat ettiği *merfû* haberi delil almadığı yönündeki eleştirisinde isabetsizdir. Çünkü İmâm Mâlik'e göre, mezkûr haber, kölenin had cezası ve talâk yetkisini hüre kıyasla belirleyen Hz. Ömer'e ait bir uygulama olup re'ye dayanmaktadır. O bu sebeple âyeti esas alarak, kölenin dört kadınla evliliğini sahibinin iznine bağlamıştır.

2.1.3.2. Kasıtlı ve Kasıtsız İki Katilin Cezası

Debûsî, kasıtlı ve kasıtsız adam öldürenin cezası hakkında, "İki kişiden biri kasten diğeri kazaen bir kişiyi öldürseler ikisine de kısas gerekmez. İmâm Mâlik'e göre kasten öldüren kişiye kısas gerekir. Mâlik, burada birlikte bulunma halini 'tek başına bulunma' haline kıyas etmiştir." demektedir, devamla şu değerlendirmeyi yapmaktadır: "Şayet, 'Size göre haber-i vâhid Hz. Peygamber'den rivayet edilirse, sahih kıyasa takdim edilir. Hâlbuki bu konuların bir kısmında Hz. Peygamber'den herhangi bir şey rivayet edilmemiştir." denilirse, şöyle cevap verilir: Kıyas, haber-i vâhide muhalif olursa, zahir olan sahabenin söz konusu haberin içeriğini Hz. Peygamber'den rivayet ederek söylemiş olmasıdır. Dolayısıyla sahâbe söz ve uygulamaları kıyasa aykırı ise Hz. Peygamber'den (s.a.v.) gelen haber-i vâhidler gibi değerlendirilir."⁵²

Hâlbuki Hanefîlerin bu konuda sahâbe uygulamasından çok, "Kimin öldürdüğünün şüpheli olduğu durumlarda hadleri uygulamayın!"⁵³ merfu rivayetine dayanarak şüphe sebebiyle hata ile öldürmeyi esas aldıkları ve diyete hüküm verdikleri anlaşılmaktadır. Bu sebeple Mâlikîlerden Ebubekir İbn Arâbî, Muhammed b. Kâsım'dan "kasten öldürene hatalı öldüren iştirak ettiğinde hangisinin öldürdüğü bilinmediğinden kasten öldüren de öldürülmez" görüşünü nakletmektedir. Ancak Mâlikî âlimlerden Eşheb el-Kaysî (ö. 204/820) *Mecmua* adlı eserinde "Aralarında düşmanlık bulunan birçok kişi bir Müslüman'ı öldürse, düşmanlık kastı ile öldürenler kısasla öldürülür. Diğerleri diyetten paylarına düşeni verir." demektedir.⁵⁴ İmâm Mâlik ve Muhammed b. Kâsım'dan da kasten öldürenin öldürüleceği ve hata ile öldürenin de yarım diyet vereceği görüşünde olduklarına dair bilgiler nakledilmektedir.⁵⁵ İmâm Mâlik ve Malikîlerin, kasıtlı öldürenin tespitinde âyetin zahirini esas alarak kısas uyguladıkları anlaşılmaktadır.

⁵² Debûsî, *Te'sîsü'n-nazar*, 49; Debûsî, *Mukayeseli İslam Hukukunun Temellendirilmesi*, trc. Ferhat Koca (Ankara: Ankara Okulu, 2009), 181-185

⁵³ İbn Mâce, "Hudud", 5.

⁵⁴ İbnü'l-Arabî, *el-Mesâlik fi şerhi Muvatta-i Mâlik*, 7: 78.

⁵⁵ Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman en-Nüfeyrî, *en-Nevâdir ve'z-ziyadât*, nşr. Heyet (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1999), 14: 69.

Sonuç olarak; Mâlikîlerin suçun şahsiliğini esas aldıkları ve her şahsa hak ettiği cezayı verirken kıyasa değil nassa dayandıkları söylenebilir. Çünkü kasten öldürenin haddi kısas edilmesidir. Ayrıca Debûsî'nin ve Hanefîlerin delil olarak zikrettiği rivayet esas alındığında; husumet sahibi bazı kişiler, bu iltibas ile şüpheli öldürmeleri çoğaltabileceklerdir. İmâm Mâlik'in toplumun maslahatını gözeterek kasıtlı öldürmelerde haberi delil almadığı, bunun yerine âyetin zahirini esas aldığı söylenebilir.

2.2. Haberi Tahlil ve Tenkidi

İmâm Mâlik ve Mâlikîlerin, Hanefîlerin delil aldığı haberlerin tenkit edilmiş olması sebebiyle delil almadıkları görülmektedir. Bu tenkit rivayetin râvi, isnad ve metnine yönelik olduğu kadar metin dışı karinelerle de yapıldığı söylenebilir. Buna dair aşağıdaki konular örnek verilebilir.

2.2.1. Evlilikte Denkliğin Kriteri Nesep Değil, Dindir

Debûsî'ye göre, "Hanefîler haber-i vâhidi esas alarak evlenecek erkekle kadın arasındaki denkliğin⁵⁶ nesep hususunda geçerli olduğunu belirtmişler, İmâm Mâlik ise denkliğin din hususunda olduğunu ifade etmiştir."⁵⁷

Gerçek şu ki Cahiliyye Arap toplumunu ayakta tutan değerlerden biri de neseptir. Asırlar evveline dayanan bu fikir, her kabilenin ictimaî seviyesini belirlemektedir. İslâmiyet'in zuhurunda en kudretli kabile mevkiinde Kureyş vardı. Kureyş diğer kabilelere nasıl üstünse, içinde bulunduğu Arap kavmi de diğer kavimlere üstündü. Tabiatıyla evlilik meselelerinde de aynı ölçülere riayet ediyorlardı. Misal olarak İran Kırsası kendisine bağlı son Himyer Meliki Numân'ın kız kardeşi ile evlenmek isteyince, onun isteği geri çevrilmiştir. Numan'a gelen elçiye bunun sebebi şu cevapla anlatılmaya çalışılmıştır: "Yabancı milletlerle evlenmenin Araplar için ne derecede haysiyet kırıcı bir düşüklük olduğunu bilirsin."⁵⁸ Hz. Peygamber'in 'ırkların tarağın dişleri gibi eşit olduğu' anlayışı bunu tersine çevirmiş henüz hür ve köle sınıf ayrımı devam ettiği yıllarda köle asıllı

⁵⁶ *Kefaet* kavramı üzerine değerlendirmeleri için bk. Şevket Pekdemir, "Evlilikte Denklik Konuları Üzerine Bir Değerlendirme" *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 15/1 (2015): 114-143.

⁵⁷ Debûsî, *Te'sîsü'n-nazar*, 48; İbn Abdilber, *et-Temhîd limâ fi'l-Muvaţta' mine'l-me'ânî ve'l-esânîd*, nşr. Mustafa b. Ahmed Alevî (Magrib: Vüzaretü Umumi'l-Evkaf ve's-Şuunui'l-İslamiyye, 1387), 19: 168; Begavî, Hüseyin b. Mesud el-Ferrâ, *Şerhu's-sünne*, nşr. Şuayb Arnavud (Dimaşk: Mektebütül-İslâmi, 1403/1983), 9: 9.

⁵⁸ Ebi'l-Hasan Ali b. Hüseyin b. Ali Mesûdî, *Murucu'z-zeheb ve meâdini'l-cevâhir* (Beyrut: 1986), 1: 209.

olanlarla hür kadınları evlendirmiştir. Kur'an evlilikte denklikte "imân"⁵⁹ şartını aramıştır.

Hanefilerin evlilikte denklik konusunda soy üstünlüğüne delil aldıkları rivayetler araştırıldığında, Vâsile b. Eska'nın Hz. Peygamber'den rivayet ettiği, "Allah Araplar içinde Kinâne'yi seçti, Kinâne'den Kureyş'i, Kureyş'ten Hâşimoğullarını seçti, Hâşimoğullarından da beni seçti."⁶⁰ hadisi karşımıza çıkmaktadır.

İlgili rivayette Hz. Peygamber'in Arap milletinden seçilmesinin diğer milletlere veya Hâşimoğullarından olmasının da diğer kabilelere göre üstünlük verdiği şeklinde bir algı oluşturduğu açıktır. Ancak bu rivayet delil alınarak, evlilikte nesepte denkliğin şart olduğu iddia edilemez. Bu algının Bezzâr'ın (ö. 292/905) *Müsned*'inde müsned olarak nakledildiği görülmektedir: "Arapların bazısı bazına denktir, mevali (Arap olmayanlar da) bazısı bazısına denktir..."⁶¹

Rivayetin isnadını tetkik eden âlimler, Hâlid'in Muaz'dan rivayeti olmadığında müttefiktirler. Bu sebeple rivayetin isnadı mürsel ve münkatı'dır. İbn Hâtim de bu haber hakkında "mevzu bir rivayet olup aslı yoktur" demektedir. İlgili rivayetin metninde "Arapların dokumacılar ve hacamatçıları hariç kendi aralarında denktir." denilmekte, ama Mevali'den söz edilmemektedir.⁶² İbn Hacer de "Nesepte denklik aranacağını bildiren hiçbir sahih hadis yoktur." demektedir.⁶³

Bu konuda diğer bir rivayet de Hz. Peygamber'in Hz. Ali'ye "Üç şey, vakti geldiğinde geciktirilmez: Namaz, cenaze ve dengi istediğinde kadının evliliği" tavsiyesidir.⁶⁴ Hz. Ömer'in, "Şahsiyet sahibi ailelerin kızlarını denklere ile evlendiriniz."⁶⁵ sözü de İslâm öncesinde asabiyetten öte kabiliyet ve uygun görülen ailelerin erkekleri şeklinde anlaşılmalıdır. Bu aynı zamanda insan doğasının da bir gereğidir. Buhârî de meseleyi "dinde denklik" başlığı altında vermektedir. Kur'an, insanı sudan nesepe (erkek) ve sıhriyette (kadın) eşit yarattığına ve dinde denkliğin esas olduğuna (Furkân 25/55) işaret etmektedir.⁶⁶

⁵⁹ Mehmet Said Hatipoğlu, "Fakihlerimizin İrk Anlayışı Üzerine (Bir Tenkid Denemesi)" *İslamî Araştırmalar Dergisi* 2/8 (1988): 8-9; Bk. el-Bakara 2/211.

⁶⁰ Müslim, "Fezâil", 1; Tirmizî, "Menâkıb", 50.

⁶¹ Bezzâr, Ebû Bekir Ahmed b. Amr b. Abdulhâlik, *Müsnedü'l-Bezzâr (el-Bahru'z-zahhâr)*, thk. Mahfuzurrahmân (el-Medinetü'l-Münevver: el-Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, 2009), 7: 121.

⁶² Ebû'l-Fadl Ali b. Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. Hacer el-Askalanî, *Bulûğu'l-merâm fi edilletil ahkâm*, nşr. Semir b. Ahmed (Riyad: Dâru'l-Kabs, 1424), 1: 303.

⁶³ İbn Hacer, Ahmed b. Ali b. Hacer, *Fethu'l-bâri şerhu Sahihî'l-Buhârî* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1379), 9: 103.

⁶⁴ Beyhâkî, *Sünen*, 7: 132.

⁶⁵ Beyhâkî, *Sünen*, 7: 133.

⁶⁶ Buhârî, "Nikâh", 16.

Şâfiî ise, evlilikte denklik konusunu, hürriyet ve kölelikle ilgilendirdiği görülmektedir. Bu konuda o şu açıklamaları yapmaktadır: “Berire adlı cariye hürriyetine kavuştuğunda kocasının köle olması münasebetiyle Hz. Peygamber’in ona verdiği boşanma izniyle tartışma konusuna dönüştüğünü”⁶⁷ dile getirir. Bu anlayışla İbn Hacer’in de benzer bir açıklama yaptığı görülmektedir: “Eşler arasında denklik hürriyetle ilgilidir. Berire hadisi de buna işaret etmektedir. Kadın hürriyetine kavuştuğunda söz sahibidir.”⁶⁸ Ancak nesepteki üstünlüğü esas alan bu yaklaşım, Mevali ve Arap ayrımı şeklinde farklı milletlerden olan Müslümanlara Arapların altında bir konum vermiştir. Bu husus kültürün yansımasıdır.

Cahiliye toplumunda evlilikte hür-köle ayrımı yapıldığı görülmektedir. Ancak bu statünün Medine döneminde İslâm’la değiştiği söylenebilir. Araplar köleleri ile evliliği uygun görmezler, nesepte denklik ararlardı. İslâm geldikten sonra Müslümanların dışında olanlardan daha önce evlenemeyenler nikâhlanabilmek için Medine’ye hicret ettiler.⁶⁹ Hz. Peygamber, azatlı kölesi Zeyd’i, Zeyneb bt. Cahş ile evlendirmiş, Zeyd’in oğlu Üsâme’yi de Kureyşli Kays’ın kızı Fatma ile evlendirmiştir. Ayrıca Hz. Ömer’in, kızı Hafsa’yı Selman-ı Farisî’ye teklif etmesi; Bilal-i Habeşî’nin, Abdurrahman b. Avf’ın kız kardeşi Hale ile evlilikleri⁷⁰ Arap olanla olmayan veya Kureyşli olanla olmayan yani nesebi açısından İslâm’da din dışında evlilikte denklik aranmadığının örnekleridir. Evlilikte denklikte asıl olan dindir. Bu açıdan İmâm Mâlik’in evlilikte denklikte nesebi yerine dini esas almış olması, İslâm’ın ilkeleri ve Hz. Peygamber’in sabit sünnetine daha uygundur. Allah, katındaki tek ölçünün takva olduğunu (Hucurât 17/13) bildirmiş, Hz. Peygamber (s.a.v.) de insanların hepsinin atasının bir olduğunu, yaratılıştta tarağın dişleri gibi eşit olduklarını takva dışında birinin diğerine üstünlüğünün olmadığını haber vermiştir.⁷¹ Nitekim Se-rahsî (ö. 483/1090) neseb bakımından denklik şartının nasıl oluştuğuyla ilgili şu bilgiyi vermektedir. “Arap asıllı olmayan Ebû Hanîfe alçak gönüllük göstererek kendini Araplara denk görmemiştir. Süfyan es-Sevrî ise

⁶⁷ Beyhakî, *Sünen*, 7: 172.

⁶⁸ Muhammed b. Emir es-San’ânî, *Sübülüs-selâm* (Haleb: Mektebetu Mustafâ el-Bâbî el-Halebî, 1960/1379), 5: 1.

⁶⁹ İbn Hacer el-Askalanî, *Fethu’l-Barî*, 1: 17.

⁷⁰ Muhammed b. Emir San’ânî, *Sübülü’s-selam*, 6: 497; İbn Hacer, *Telhisul-habir fi ahadisi rafîul-kebir*, nşr. Abdullah Haşim Yemânî (Medine, 1384/1964), 3: 165.

⁷¹ Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî el-Yemenî, *el-Müdevvenetü’l-kübrâ*, nşr. Zekeriyâ Umeyrat (Beyrut: Dâru’l-Kütübü’l-İlmiyye), 4: 14; San’ânî, *Sübülü’s-Selâm*, 3: 123.

Arap asıllı olduğundan alçak gönüllü davranarak Arap olmayan Müslümanları kendine denk görmüştür.”⁷² Ebû Hanîfe'nin dinî bir emir olmadığı halde Araplar arasındaki evlilikte sosyolojik kabulün soy üstünlüğü anlayışına tevazu göstermesinin, döneminin Mevali-Arap çekişmesine sahne olmaması için maslahat sebebi ile karşı çıkmadığı da söylenebilir. Çünkü Ebû Hanîfe'nin de Arap toplumunun örfünde var olan, velisinin; kadının kendisinin mehirde aldatılması ve dengi olmayan biri ile evlendirilmesine itiraz etme hakkını kabul ettiği anlaşılmaktadır.⁷³

Sonuç olarak; İmâm Mâlik'in evlilikte dinde eşitlik ilkesi kıyas yoluyla değil, nassa ve sabit sünnete dayanmaktadır. Hanefîlerin delil aldıkları rivayetler ise Arap toplumunun dönemin koşullarına dayanan sosyolojisi ve örfüyle alakalıdır. Bu açıdan nesepte denklik dinî ve evrensel değildir. Hanefî âlimlerin tarihi süreçte bu olguyu örfî tatbikat olarak kabul ettikleri söylenebilir. Dolayısıyla Enes b. Mâlik'in, Debûsî'nin evlilikte denkliğe delil aldığı haberi *zayıf* ve sabit sünnete aykırı gördüğü için delil almadığı anlaşılmaktadır.

2.2.2. Bir Kişiyi Kasıtlı Öldüren Katil Grup Kıyas Edilir

Debûsî, bir kişinin kasıtlı olarak çok kişi tarafından katledilmesi durumunda Hanefîlerin, “Ömer b. Hattab'ın hilafetinde San'a'da yedi kişi bir adamı öldürdüler. Hz. Ömer yedisinin de öldürülmesine karar verdi.”⁷⁴ haberini delil aldıklarını ve bir kişinin öldürülmesi karşılığında bir grup insanın öldürebileceğine hükmettiklerini ifade etmektedir. Buna karşılık İmâm Mâlik'in de kıyası esas alarak bir kişiye karşılık bir topluluğun öldürülemeyeceğine (ve diyet verilmesine) hükmettiğini iddia etmektedir.⁷⁵

Hanefî âlimlerin delil aldığı rivayeti Şeybânî, İmâm Mâlik'ten Said b. Müseyyeb vasıtasıyla Hz. Ömer'den “Beş veya yedi kişi kasıtlı ve tuzak kurarak bir kişiyi öldürseler, ceza olarak hepsi öldürülür. Bu ölüm olayına San'a halkı iştirak etse hepsi öldürülür” şeklinde mevkuf haber olarak nakletmektedir.⁷⁶ İmam Muhammed, “Yedi kişi veya daha fazla kişi kasten bir kişiyi öldürse hepsi kıyas cezası sebebiyle öldürülür. Bu, Ebû Hanîfe ve âlimlerimizin görüşüdür” demektedir.⁷⁷ Buna karşılık İmâm Mâlik'in

⁷² Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed es-Serahsî, *el-Mebsût* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.), 5: 22.

⁷³ Geniş bilgi için bk. Mehmet Erdoğan, “İmam Ebû Hanife ve Kadının Nikâh Akdinde Taraf Olması”, *İslam Araştırmaları Dergisi* 15/1-2 (2002): 257.

⁷⁴ Şeybânî, *Muvatta*, 3: 17; Abdürrezzâk, *Musannef*, 9: 476; Dârekutnî, Ali b. Ömer, *Sünen* (Beyrut: Dâru'l-M'arife, 1386/1966), 3: 202.

⁷⁵ Debûsî, *Te'sîsü'n-nazar*, 48

⁷⁶ *Muvatta*, “Ukul”, 1561.

⁷⁷ *Muvatta*, (*Şeybânî nüshası*), 3: 17.

ilgili rivayeti “mevkuf” olarak naklettiği ve ayrıca bu konuda farklı hüküm içeren “merfû” rivayete de yer verdiği görülmektedir. İbn Abdilber bu konuda şu açıklamayı yapmaktadır: “İmâm Mâlik, Şâfiî ve Ahmed b. Hanbel, ‘Tek kol karşılığında tek kol kesildiği gibi ölen kişinin yerine de bir kişi öldürülür.’ görüşüne kıyasla gittiler.”⁷⁸

Bununla birlikte meşhur olan haberde Yahudi bölgesinde bir kadının ölü olarak bulunması üzerine Hz. Peygamber’in kasame ile (yemin ettirerek) Yahudilere diyeti taksim ederek ödetmiş olduğu nakledilmektedir.⁷⁹ Hz. Peygamber döneminde gerçekleşen bu olayda öldürenin tespitinde kesinlik bulunmaması sebebiyle diyetin uygulandığı ifade edilebilir.

Hz. Ömer rivayetini Şeybânî, “Birçok insan, bir kişiyi öldürmeye kastederse” konu başlığı altında İmâm Mâlik’ten nakletmektedir. Ayrıca Ma-verdi, İmâm Mâlik ve Ebû Hanîfe’nin kasıtlı öldürmelerde bir kişiye karşılık öldürenlerin tamamının öldürüleceği görüşünde olduğunu zikretmektedir.⁸⁰

Sonuç olarak; İmâm Mâlik’in Debusî’nin iddia ettiği gibi, birden fazla kişinin bir kişiyi kasıtlı öldürmesinin şüpheli olduğu durumlarda katillerin cezalandırılmasında kıyasa ve habere değil, bilakis Hz. Peygamber’den gelen merfû bir habere ve sabit sünnete dayandığı anlaşılmaktadır.

2.2.3. Ortak Kölenin Azadı

Debûsî, “Hanefîler Ebû Hüreyre’nin Hz. Peygamber’den (s.a.v.) naklettiği, ‘Ortağı olduğu köleyi azat eden geri kalanını da -imkânı varsa öder imkânı yoksa- köle çalışarak ödemeye gayret eder.’⁸¹ haberini delil alarak, kölenin azat edilebilmesi için kendisine teklif edilen işi yapmaya gayret etmesi gereklidir.” bilgisini aktardıktan sonra İmâm Mâlik ise “Kölenin azadı için teklif olunan herhangi bir kural yoktur.” demiş ve kıyasla amel etmiştir. Şâfiî de ona tâbi olmuştur.⁸² demektedir.

Ebû Yusuf, Ebû Hanîfe, Hammâd vasıtasıyla İbrâhim en-Nehaî’den (ö. 96/714) şu bilgiyi nakletmektedir: “Kim kölesinin sahip olduğu hisseyi azat ederse geri kalan kısmının azat edilmesi için (köle çalışarak)

⁷⁸ İbn Abdilber, *İstizkâr*, 8: 112.

⁷⁹ Beyhakî, *Sünen*, 2: 272.

⁸⁰ Ebû'l-Hasen el-Maverdî, *Kitâbü'l-havî'l-kebîr* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1414/1984), 12: 118.

⁸¹ Ebû Dâvud, “İtk”, 5; Ebû Abdillâh Ahmed b. Hanbel eş-Şeybânî, *Müsned* (Kahire: Müessesetü Kurtuba, ts.), 12: 436.

⁸² Debûsî, *Te'sisü'n-nazar*, 48.

ödemeye gayret eder.”⁸³ Tahavî (ö. 321/934), “Rivayet metninde ‘azat edilen ortak kölenin, geri kalan hisseleri ödemekte gayret etmesi gerekir’ kısmı Katâde’nin ziyadesidir” demektedir.⁸⁴ Dârekutnî de “Gayret göstermesi gerekir.” kısmı rivayet metnine *idrac* edilmiştir⁸⁵ tenkidi yapmıştır. İbn Abdilber “Ebû Hanîfe bu iki rivayeti söylemedi, sünnete muhalif her söz *merduddur*.” demektedir.⁸⁶ Makdisî ise İbn Ömer’in, “Kim ortağı olan kölesini azat eder ve malı da varsa geri kalan kısmını da satın alır. İmkânı yoksa hissesi kadar ile köle azat olmuştur.” rivayeti daha *sahih* olup kölenin yarısı azat edildiğinde geri kalan kısmının azat olması için zorlamaksızın gayret etmesi gerektiğini bildiren Ebû Hüreyre rivayetinde *vehim* vardır.” demektedir. İbn Rüşd’e (ö. 520/1126) göre iki mezhep de rivayetin iki ayrı tarikini esas almış, ancak Mâlikîler, Hanefîlerin delil aldığı rivayette *vehn* (gevşeklik) olduğu ve mal sahibi olan köle sahiplerinin geri kalanı ödemesiyle zarara sokulmaması gerektiği görüşündedirler. Kûfeli-lerin görüşünde ise kölenin hürriyeti esastır. Köle sahiplerden birisinin hissesini azat ettiği kölenin bir kısmı hür bir kısmı köle olmaz. Köleyi azat eden imkân sahibi ise ortağının hissesini de öder ve köleyi azat eder. İmkân sahibi değilse köle ikinci sahibini zarara uğratmaz çalışır hissesini öder ve azat olur. Hanefîlerin bu hükmünde kıyasa benzerlik vardır.⁸⁷

Sonuç olarak; rivayetin ihtilafa konu olan kısmını Katade’nin *idrac* ettiği anlaşılmaktadır. Debûsî’nin ilgili hükme dayanak aldığı rivayeti İmâm Mâlik, *müddrec* olması sebebiyle delil almamaktadır.

2.2.4. Kadınların Âdet Süresi

Debûsî, âdet süresi konusunda Hanefî âlimler, ‘Kadınların âdet süresi; en az üç gün üç gecedir, en fazla on gündür.’⁸⁸ haberini delil almış ve kadınlarda ‘Âdet süresi en az üç gün ve üç gecedir.’ görüşüne sahip olduk-

⁸³ Ebû Yûsuf Yakûb b. İbrâhim, *Kitabu'l-Âsâr* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.), 2: 276; Ebû Yûsuf, *İhtilafu Ebî Leylâ* (Hind: Iecnetü İhya Meârif Numân, ts.), 1: 93; Muhammed b. Hasen eş-Şeybânî, *Asl*, nşr. Muhammed Boynukalın (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1433/2012), 1: 97-98.

⁸⁴ Ebû Câfer Ahmed b. Muhammed b. Selâme b. Abdülmelik b. Seleme Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-Âsâr*, nşr. Muhammed Zührî en-Neccâr (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1399), 13: 486.

⁸⁵ Ali b. Ömer ed-Dârekutnî, *el-İlelü'l-vâride fi ehâdisi'n-nebeviyye*, nşr. Mahfuzurrahmân (Riyad: Dâru Taybe, 1405/1985), 10: 304.

⁸⁶ İbn Abdilber, *el-İstizkâr*, 2: 238.

⁸⁷ Abdullah b. Kudâme el-Makdisî, *el-Kâfî fi fikhi İbn Hanbel*, nşr. Muhammed Hamid Sudanî (b.y.: Dâru'l-kütübîl ilmiyye, 1424), 2: 321, 9: 2; Ebû'l-Velid Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. Rüşd el-Kurtûbî, Muhammed b. Ahmed, *Bidâyetü'l müctehid ve nihayetü'l müktesid* (Mısır: Matbâatu Mustafâ el-Bâbî el-Halebî, 1395/1975), 11: 694.

⁸⁸ Dârekutnî, *Sünen*, 1: 219.

larını bildirmiş, buna karşılık İmâm Mâlik'in kadınların âdet süresini, abdestsizlik haline kıyas ederek (kadınların âdet süresi zamanla sınırlanamayan) 'herhangi bir süredir.' dediğine⁸⁹ yer vermiştir.

Hanefî âlimlerden Şeybânî, "Kadının iddetinin iki aylık sürede tamamlanıp tamamlanamayacağı hakkında; kadınların âdet süresinin en az üç gün temizliğinin de on beş gün olacağı ve bu durumda boşanan kadının en az üç defa on sekiz günde iddetini tamamlayacağı anlaşılır."⁹⁰ demektir. Dârekutnî ise, Hanefîlerin delil aldığı rivayetin râvilerinden Hammâd b. Minhal'in *meçhul*, Muhammed b. Ahmed b. Enes'in *zayıf* bir râvi olduğunu haber vermektedir.⁹¹ Mübarekfûrî (ö. 1865/1935), İbn Uyeyne'nin (ö. 198/814), rivayetin sonradan ortaya çıktığını ve aslının olmadığını ifade ettiğini haber vermektedir İbnü'l-Cevzî (ö. 597/1201) de rivayet Hz. Peygamber'den *sahih* değildir" demektir. Ukaylî ise "Râvilerden San'anî es-Sadefî *meçhul* olup rivayeti *mahfuz* değildir." tenkidini yöneltmektedir. İkinci olarak, Enes b. Mâlik'ten nakledilen "âdetli kadının âdetinin en kısa üç gün" olduğunu bildiren haber, Hz. Peygamberden *sahih* değildir. Çünkü isnadda yer alan Hasan b. Dinar, âlimlerce yalancı olmakla tenkit edilmiştir. Rivayetin râvilerinden Hasen b. Şebîb sikalardan *batıl* rivayetiyle bilinmektedir." demektir. İbnü'l-Cevzî'ye göre rivayet Celed b. Ayun, Muaviye b. Kurre, Enes isnadıyla *mevkuf* olarak bilinmektedir.⁹² Tirmizî, kadınların âdet süresinin en azı konusunda âlimlerin ihtilaf ettiğini haber vermektedir. Bu anlamda Süfyân es-Sevrî, farklı rivayetleri nakletse de Abdullah b. Mübarek ve Kûfe âlimleri 'kadınların âdet hâli en az üç gün ve üç gece en fazlası on gündür.' dediler. Ata' b. Ebî Rabah, 'En azı bir gün ve bir gecedir, en fazlası on beş gündür.' dedi. İmâm Mâlik, Şâfiî, Ahmed b. Hanbel, İshâk b. Râhuye ve Ebî Ubeyd de bu görüştedir.⁹³

Sonuç olarak; İmâm Mâlik'in yukarıda zikredildiği üzere Hanefîlerin delil aldığı bu haberi *sahih* görmediği için delil almadığı anlaşılmaktadır. Bu sebeple kıyası esas alarak kadınların âdet süresini abdestsizlik haline kıyas etmiş olması, haberi *sahih* kabul etmemesindedir.

2.3. Kıyası Habere Tercih

Debûsî, İmâm Mâlik'in iki konuda külli kaidelere dayanan kıyası habere takdim ettiğini iddia etmiştir ki, bu doğrudur. İmâm Mâlik, abdestsiz

⁸⁹ Debûsî, *Te'sîsü'n-nazar*, 48.

⁹⁰ Şeybânî, *Asl*, 4: 400.

⁹¹ Dârekutnî, *Sünen*, 1: 219.

⁹² Cemalüddin Ebû'l-Ferec Abdurrahmân b. Ali b. el-Cevzî, *el-İlellü'l-mütenâhiye fi ehâdisi'l-vâhiye*, nşr. İrşadulhak Eserî (Faysalabad: İdaretü'l-Ulumi'l-Eseriye, 1401/1981), 1: 384.

⁹³ Tirmizî, "Tahâret", 95.

olanın namazı iade etmesi gerektiğine kıyasla “Oruçlunun unutarak bozduğu orucu kaza etmesi gerekmediğini” bildiren haberi, “Emirler konusunda unutmamanın tesiri yoktur.” külli kaidesine aykırı bularak reddetmiştir. İkinci olarak hibeyi alışverişe kıyas ederek bir akit niteliğinde kabul edip, hibe edilenin daha sonra teslim edileceğini esas alarak teslim alınmayan hibenin geçersiz olduğuna hükmeden Hanefîlerin delilini reddetmiştir. Bu iki konunun ayrıntıları aşağıdaki gibidir.

2.3.1. Unutarak Orucunu Bozanı Bilinçli Bozana Kıyası

Debûsî, bu bağlamda, “Hanefî âlimlerin, unutarak yiyip içenin orucunu kaza etmemesi gerektiğine ‘Oruçlu olduğunu unutarak yiyip içen kişinin orucu bozulmaz.’⁹⁴ haberini esas aldıklarını; buna karşılık İmâm Mâlik’in ‘söz konusu kişiyi, abdesti bozulanın namazı iade etmesine kıyasla, oruçlu olduğunu unutarak yiyen kişinin de orucu bozulur.’ dediğini”⁹⁵ haber vermektedir.

Bu konuda Debûsî öncesinde Şeybânî de “Medinelilerin söz konusu âsardan haberdar oldukları halde rey ile hüküm verdiklerini dile getirmektedir.⁹⁶ Şeybânî de İmâm Mâlik ve ashabının reyi habere tercih ederek hüküm verdiği kanaatindedir. Yahyâ b. Yahyâ b. Kesîr el-Leysî (ö. 234/849) de hocası İmâm Mâlik’in, unutarak yiyip içenin bir gün kaza etmesi görüşünde olduğunu haber vermektedir.⁹⁷

Buhârî (ö. 256/870) bunu, “İnsanların unutarak yiyip, içtiğinde ve cima ettiğinde orucunun bozulmayacağı” başlığı altında zikretmektedir. Bu başlık altında Abdân’dan; Yezîd b. Zürey’, Hişâm Kurdisî, Muhammed b. Sîrîn (ö. 110/729), Ebû Hüreyre isnadıyla Hz. Peygamber’in (s.a.v.), “Kim oruçlu olduğunu unuttur ve yiyip içerse orucunu tamamlar, onu Allah yedirmiş içirmiştir.” dediğini rivayet etmektedir. Müslim de aynı rivayeti, Amr b. Muhammed Nâkıd, İsmâil b. İbrâhim, Hişâm Kurdisî, Muhammed b. Sîrîn, Ebû Hüreyre isnadıyla nakletmektedir.⁹⁸ Cessâs, “Selef bu rivayetle kıyası terk ettiler. Selefın hangi konularda eseri reye tercih ettiklerine işaret ettik.” demektedir.⁹⁹

⁹⁴ Nesâî, “Sıyam”, 203.

⁹⁵ Debûsî, *Te’sîsü’n-Nazar*, 47.

⁹⁶ Ebû Abdillâh Muhammed b. el-Hasen eş-Şeybânî, *el-Hüccce alâ ehl-i Medine*, nşr. Muhammed Hasen el-Meydânî (Beyrut: Âlemu’l-kütüb, 1468/2006), 1: 392

⁹⁷ Mâlik, “Savm”, 1078.

⁹⁸ Buhârî, “Savm”, 26; Müslim, “Sıyam”, 171.

⁹⁹ Ahmed b. Ali el-Cessâs, *Şerhu Muhtasari’t-Tahâvî*, nşr. Said Bektaş (Beyrut: Dâru’s-Sirâc, 1431/2010), 2: 412.

النسيان لا يؤثر في باب المأمورات

Mâlikî âlimler, bu hadis haber-i vâhid olduğu ve “Unutma dinin emrettiği hususlardaki hükme tesir etmez.” genel kaidesine aykırı buldukları için mezkûr rivayetin delil alınmayacağını ifade etmişlerdir. Yani “Mükellefin bu görevi yerine getirme yükümlülüğü kalkmaz.” demişlerdir. İbn Hazm (ö. 456/1064), orucun kazasının gerekliliği ile ilgili, Hanbelî âlimlerden Ebû Yâlâ el-Ferrâ'nın (ö. 458/1066) “Hasta olan için illet vardır, ancak unutmada illet yoktur.”¹⁰⁰ görüşüne yer vermektedir. Buna ilaveten Ebû Bekir İbnü'l-Arabî (ö. 543/1148), “İmâm Mâlik'in usulü; dinin kaidelerine muhalif haber-i vâhidle amel etmemektir. Bu hadis de *sahih melih* (güzel) bir rivayettir. Ancak bütün şehirler sıhhatinde ittifak etmediğinden mutlak olarak değerlendirilir. Namazın sıhhati nasıl ki abdestlidir, unutarak ve bilerek abdestsizlik vukû bulduğunda kişinin namazı iade etmesi gerekirse; aynı şekilde oruçlu kişi orucunu unutarak yediği zaman da kazası gerekir.” demektedir.¹⁰¹ Hanefî âlimler, ibadetlerin tevkifi olduğu ve ibadette kıyasla hüküm tespit edilemeyeceği ilkesinden hareketle zayıf da olsa haberi ibadet konusunda delil almışlardır.

Sonuç olarak; Mâlikîler haberi, “Unutma, dinin emrettiği hususlardaki hükme tesir etmez.” külli kaidesine aykırı buldukları için kıyası Debûsî'nin delil aldığı habere tercih etmişlerdir. Unutarak oruçlunun yemesini, namazda abdesti bozulmanın hükmüne kıyasla orucunun bozulacağına ve kaza etmesi gerektiğine hüküm vermişlerdir, ilgili rivayeti bir olaya tahsis ederek yorumlamışlardır.

2.3.2. Alışverişe Kıyasla Teslim Alınmayan Hibenin Hükümü

Debûsî, konuyla ilgili, “Hanefîler, ‘Hibe edilen hibe teslim alındığında akit sahih olur. Sadaka da böyledir.’ demişlerdir. İmâm Mâlik ise ‘Hibe akdi, alışverişe kıyasla hibeye konu olan şey teslim alınmadan da caizdir.’ demiştir.”¹⁰² diyor.

Hâlbuki, İmâm Mâlik'in bu konuda şöyle dediği nakledilmektedir: “Bize göre hibede bulunan hibe esnasında değil de sonra teslim etmek istiyor, hibe edilecek servete sahip bulunduğu şahitlik ediyorsa; hibe verilen kişinin ölmesi dışında hibe akdi sahihtir.”¹⁰³

Bu hususta Mâlikî âlimlerden Bâci de şu açıklamayı yapmaktadır: “Hibe akdinin sıhhati onu ele geçirmeden hibe edenin “Hibe ve sadakayı

¹⁰⁰ Ebû Ya'lâ Muhammed b. Hüseyin İbnü'l-Ferrâ, *el-Udde fî usulî'l-fıkh*, nşr. Ahmed b. Ali (Riyad: 1410/1990), 4: 1404.

¹⁰¹ Ebû Bekir Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Meâfirî İbnü'l-Arabî, *Ârizetü'l-ahvazî fî Şerhi Tirmizî* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1418/1997), 3: 196.

¹⁰² Debûsî, *Te'sîsü'n-Nazar*, 48; Muvatta', “Akdiye”, 34.

¹⁰³ İsmail b. Yahya el-Müzenî, *Muhtasar* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.), 7: 82.

sana verdim.” demesiyle gerçekleşir. Ebû Hanîfe, Şâfiî'nin ‘Hibe elde edilmekle akit gerçekleşir.’ sözlerinin hilafına; hibe eden, vermesi için zorlanır. Allah'ın, ‘*Ey iman edenler! Yaptığınız akitleri yerine getiriniz.*’ (el-Mâide 4/1) emri buna delildir. Bu konuda sünnetten delil Hz. Peygamber'in (s.a.v.), ‘*Hibesinden dönen kusmuğunu yiyen köpek gibidir.*’¹⁰⁴ sözüdür. Anlam yönüyle hibe akit türlerinden biridir. Satın almada olduğu gibi ancak malı teslim almakla gerçekleşir.¹⁰⁵ demiştir.”

Hanefîlerin hibe edilen alınmadan hibe akdinin gerçekleşmeyeceğine dair görüşü Hz. Ebû Bekir'in, kızı Aişe'ye hibe ettiği şeyi teslim almadığı için vârislerine kaldığını dile getiren habere dayanmaktadır.¹⁰⁶ Hz. Ebû Bekir'in “Vârise vasiyet yoktur.”¹⁰⁷ haberi ile ilgili hibesini teslim etmek yerine, vârislere bıraktığı da ifade edilebilir. Çünkü Hz. Peygamber'in, oğulları arasında birine hibede bulunan bir babaya vârislerden birinin itirazı üzerine hibesinden vazgeçmesini emretmiştir.¹⁰⁸ Şeybânî'nin, hibenin teslim almakla gerçekleşeceği görüşünün de bu habere dayandığı söylenebilir. İmâm Mâlik'in, mezkûr haberi delil almadığı, vârise yapılan hibeden diğer hibeleri ayırdığı ve teslim alınmamış hibeyi vasiyet gibi gördüğü anlaşılmaktadır.

Sonuç olarak; İmâm Mâlik, hibeyi alışverişe kıyas etmiştir. Teslim alınmasa da akit olarak hibenin sahih olduğu görüşündedir. Ancak İmam'ın “vârise yapılan hibe” konusunda teslim edilmeyen hibenin sahih olmayacağını belirterek mezkûr haberi vârise hibeye tahsis ettiği söylenebilir.

2.4. Haber'i Yorumlamada İlkeleri

İmâm Mâlik'in sözü edilen bazı haberleri Hanefîlerle aynı ve farklı şekilde yorumlamada amel-i ehl-i Medine ve sahâbe kavilleri gibi bazı karineler yanında maslahatı esas alan bir yaklaşımla yorumladığı görülmektedir. Bu yaklaşımıyla, onun haberi kıyasla reddetmediği, bilakis farklı yorumladığı söylenebilir.

¹⁰⁴ Abdürrezzâk, *Musannef*, 19: 201-203; İbn Hanbel, *Müsned*, 1: 217; Buhârî, “Hibe”, 13; Tirmizî, “Büyu”, 62.

¹⁰⁵ Bâcî, *el-Muntekâ şerhu Muvatta*, 4: 56.

¹⁰⁶ Muvatta', (*Şeybânî nüshası*), 3: 230.

¹⁰⁷ Abdürrezzâk, *Musannef*, 9: 70.

¹⁰⁸ Muvatta', (*Şeybânî nüshası*), 3: 2228.

2.4.1. Haber'i Hanefilerle Aynı Şekilde Yorumlaması

Debûsî, "İmam Muhammed'in *Ziyadât* adlı eserinde Hanefilerin âsarı delil olarak kısası isteme hakkına sahip iki kişiden biri katili affederse, diğerinin kısası isteme hakkı düşer."¹⁰⁹ dediğini, İmâm Mâlik'in ise kısas cezasını diğer haklara kıyasla, iki kişiden biri kısasın tatbik edilmesini isteyebilir ve diğer velinin affıyla kendi hakkı sâkit olmaz.' dediğini belirtmektedir."¹¹⁰

Hanefî kaynaklarında ve rivayet kitaplarında Abdürrezzâk, Sevrî, A'meş isnadıyla Zeyd b. Vehb'ten şu rivayet nakledilmektedir: "Bir adam eşini öldürdü, kadının erkek kardeşlerinden bir kısmı onu affetti. Hz. Ömer de diğerlerine diyet verilmesini emretti." Abdürrezzâk, Katâde'nin şöyle dediğini nakletmektedir: "Velilerden biri affettiğinde kısas diyete dönüşür. Bağışlayanın hissesi kadar diyet hissesi de düşer."¹¹¹ Ayrıca İbn Sahnûn (ö. 240/854) da İmâm Mâlik'ten, 'Ölenin iki velisinin olması durumunda biri affetse de kısasın düşmeyeceği veya âyette kasıtlı öldürenin velisini yetkili kılmasına kıyasla iki veliden biri affetmediğinde tek kişinin öldürmesine kıyasla öldürülmesine hükmettiğine dair bir bilgi nakledilmedi.' demektedir.¹¹² Kurtubî (ö. 650/1258) de 'Veliden biri affettiği halde diğeri katili öldürdüğünde katilin asabesine yarım diyet öder.' demektedir.¹¹³ Bunlara ilaveten İbn Sahnûn bu konuda şu bilgileri aktarmaktadır: "Veliden biri katili affederse diğer velinin istemesi durumunda diyet hakkı düşmez. Katile kısas imkânı olmadığından affetmeyene diyet hakkının ödenmesi istenir. Maktulün velisinin bir olması iki olmasına benzemez. İbn Sahnûn'a, 'Bu verilen bilgiler İmâm Mâlik'in görüşü mü?' diye soruldu. O da 'Evet' dedi.¹¹⁴ İmâm Mâlik'e göre ikinci velinin kısas isteme hakkı düşse de diyet hakkı ödenir.

Sonuç olarak; bu veriler ışığında her iki mezhepte de kısas hakkı ikinci veliden düşmekle birlikte diyetin ikinci veliye verilmesi gerekir. Bu tespit İmâm Mâlik'in de Hanefilerle aynı görüşte olduğunu ortaya koymaktadır. Böylece Debûsî'nin İmâm Mâlik'in kıyası âsara tercih ettiği iddiası boşa çıkmaktadır.

¹⁰⁹ Şeybânî, *el-Asl*, 2: 491.

¹¹⁰ Debûsî, *Te'sîsü'n-nazar*, 49.

¹¹¹ Abdürrezzâk, *Musannef*, 10: 14.

¹¹² Mâlik, *el-Müdevvenetü'l-kübrâ*, 3: 384.

¹¹³ Ebû Ömer Yûsuf b. Abdullah el-Kurtubî, *el-Kâfî fi fihhi ehli'l-Medîne* (Riyad: Mektebetü'r-Riyad, 1400/1980), 2: 1102.

¹¹⁴ Mâlik, *el-Müdevvenetü'l-kübrâ*, 4: 673.

2.4.2. Farklı Anlamlandırma

Debûsî, İmâm Mâlik'in Arafat'ta sadece gündüz vakfe yapılacağı görüşünde olduğunu ileri sürerek şunları söylemektedir: "Hanefiler Hz. Peygamber'in 'Kim Arafat'ta gece veya gündüz yetişirse, hacı idrak etmiş olur.'¹¹⁵ hadisini delil alarak, bir hacı gündüz vakfe yapmayıp gece Arafat'ta vakfe yapsa onun için bu yeterli olur." görüşündedir. İmâm Mâlik'e göre ise Arafat'ta gece vakfe yapmak caiz olmaz çünkü gece, kendisinden sonra gelen güne tâbidir."¹¹⁶

Konuyla alakalı olarak Şeybânî, İmâm Mâlik vasıtasıyla Abdullah b. Ömer'in kavli olarak, "Kim Müzdelife gecesinde fecr doğmazdan evvel vakfe yaparsa hacca yetişmiş olur." rivayetini nakletmekte ve şu açıklamayı yapmaktadır: "Biz bu rivayeti delil alırız. Ebû Hanîfe ve cumhur da delil alır."¹¹⁷ Ayrıca Mâlikî olan İbn Abdilber de "Bir kimse gece veya gündüz arife günü Arafat'a uğramadan Mina'ya hareket ederse hacı kabul olmaz. Kim Arafat'tan bu iki vakitte Mina'ya hareket ederse hacı kabul olur. Burada kastedilen arife günü zevalden önce olan bulunma değil, sonra olandır."¹¹⁸ demektedir.

Sonuç olarak; İmâm Mâlik'in de arife günü zevalden sonra gündüz veya gece Arafat'ta vakfe edilmesini gerektiğini bildiren rivayeti delil aldığı sabit olduğundan Debûsî'nin iddiasının karşılıksız olduğu anlaşılmaktadır.

2.4.3. Haber-i Vahidi Medinelilerin Ameline Uygun Yorumlaması

Debûsî, "Hanefiler *ahad* haberi esas alarak 'sarhoş bir kimsenin talâkı da azat etmesi de gerçektir.' dediler; İmâm Mâlik'in ise sarhoşu akıl edememesi illetiyle deli veya çocuğa kıyas ederek talâkı da azadı da gerçekleşmez.' dediğini iddia etmektedir."¹¹⁹

İmâm Mâlik, *belâğ* olarak naklettiği haberde, Saîd b. Müseyyeb ve Süleyman b. Yesâr'a sarhoşun boşaması durumu soruldu. İkisi de 'sarhoş eşini boşasa talâkı caiz değildir. Birini öldürürse onun da kısas edilmesi, öldürülmesi, caizdir.' dediler. İmâm Mâlik, 'Bizim yanımızdaki uygulamada budur.' dedi.¹²⁰ Şâfiî, sarhoşun talâkı konusunda Hz. Peygamber'den, "Üç kişiden kalem kaldırılmıştır: Zorlanan, aylana kadar bayılandan ve uyanana kadar ayılandan" rivayetinde sarhoşun yer almadığını

¹¹⁵ Muvatta', (*Şeybânî nüshası*), 2: 401; Ebû Dâvûd, "Tefsir", 3; Tirmizî, "Hac", 57.

¹¹⁶ Debûsî, *Te'sîsü'n-Nazar*, 48.

¹¹⁷ Muvatta', (*Şeybânî nüshası*), 2: 401.

¹¹⁸ İbn Abdilber, *İstizkâr*, 4: 282.

¹¹⁹ Debûsî, *Te'sîsü'n-Nazar*, 48.

¹²⁰ Muvatta', "Talak", 1224.

ve fiilinden sorumlu olduğunu dile getirmiştir.¹²¹ Ancak İbn Abbas'ın talâk ve öldürme cezasını ayırdığı görülmektedir. İbn Abbas'tan *mevkuf bir* rivayette "Sarhoşun ve zorlananın boşaması caizdir değildir." dediği nakledilmektedir.¹²² Abdürrezzâk'ın (ö. 211/826), İbn Abbas'tan naklettiği diğer bir rivayet ise şöyledir: "Had gereken konularda sarhoşa ceza verilir." Hz. Osman, Keysân ve Medine âlimlerinden Muhammed b. Kâsım da "Sarhoşun talâkı caiz değildir." demektedir.¹²³ Ancak Ömer b. Abdülâziz (ö. 101/720) sarhoş ve ikrah sebebi ile talâkın caiz olduğu görüşündedir.¹²⁴ Şâfiî de sarhoşun talâkının geçerli olduğunu dile getirir.¹²⁵

İmâm Mâlik de sarhoş kişinin akli ehliyetini başkalarına zarar verdiği davranışları hususunda ceza ehliyetini esas almakta, katil olması durumunda kısas edilmesi gibi sorumlu tutmakta, ancak boşama yetkisi olmadığına hükmetmektedir. Hz. Osman, İbn Abbas, Keysân ve hocası Muhammed b. Kâsım'ın görüşünün sarhoşun talâkı konusunda Hanefîlerin görüşünden farklı olduğu anlaşılıyor.

Sonuç olarak; Debûsî'nin, İmâm Mâlik'in sarhoşu çocuk ve deliye kıyasladığı iddiası yerine Medinelilerin amelini esas aldığı ifade edilebilir. 'Sarhoşun talâkı caiz değildir.' hükmüyle ilgili Mâlik'in, 'Bizim yanımızdaki uygulamada budur.'¹²⁶ ifadesi de Debûsî'nin mezkûr iddiasını boşa çıkarmaktadır.

2.4.4. Sahâbe Kavillerine Uygun Yorumu

Debûsî'nin iddiasına göre, "Hanefîler kuru meni ovulunca elbisenin temiz olacağını bildiren haber-i vâhidi asıl aldılar. İmâm Mâlik ise bu haberi vâhid yerine idrar gibi meninin de ancak yıkanarak temizleneceği görüşündedir."¹²⁷

Hanefîlerin delil aldığı bu rivayeti Ebû Dâvûd (ö. 275/889), "Meni isabet eden elbise" başlığı altında aşağıdaki şekilde zikretmektedir: "Hafs b. Ömer, Şûbe b. Haccâc (ö. 160/776), Hakem isnadiyla İbrâhim en-Nehâî'den (ö. 96/714) nakletti: 'Hemmâm b. Hâris (ö. ?), Hz. Aişe'nin (ö. 58/678) yanında ihtilam oldu. Aişe'nin câriyesi onu elbisesindeki meniyi (ya da elbiseyi) yıkarken gördü ve Aişe'ye haber verdi. Hz. Aişe de ona '*Sen beni Hz. Peygamber'in elbisesini (yıkarken değil) çitilerken gördün!*'

¹²¹ Beyhâkî, *Sünen*, 12: 133.

¹²² Buhârî, "Talâk", 10.

¹²³ Abdürrezzâk, *Musannef*, 15:151-152.

¹²⁴ Tahavî, *Şerhu Meâni'l-Âsâr*, 3: 99.

¹²⁵ Muhammed b. İdris Şâfiî, *el-Ümm*, thk. Muhammed Mataracı (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1413/1993), 5: 270.

¹²⁶ Muvatta', "Talâk", 1224.

¹²⁷ Debûsî, *Te'sîsü'n-nazar*, 47; Hz. Aişe, Hz. Peygamber'in elbisesine bulaşıp kuruyan meniyi ovarak temizlediğini haber vermektedir. Bk. İbn Hanbel, *Müsned*, 6: 67.

dedi. Ebû Dâvud, bu rivayeti Hakem gibi A'meş'in (ö. 148/765) de naklettiğine işaret etmektedir. Ebû Dâvûd aynı konuda, Musâ b. İsmail, Hammâd b. Seleme (ö. 167/784), Hammâd b. Ebû Süleyman (ö. 120/738), İbrâhim en-Nehâî, Esved (ö. 75/694) de isnadıyla Hz. Aişe'nin, 'Hz. Peygamber'in namaz kıldığı elbisesindeki kurumuş olan meniye ovuyordum.' dediğini nakletmektedir.¹²⁸

Nesâî (ö. 303/915) de aynı rivayeti Kuteybe (ö. 240/855), Hammâd, Ebû Hişâm (ö. 98/716-17), Ebû Miclez, Hâris b. Nevfel, (ö. 35/655) vasıtasıyla Aişe'den (r.a.) "sahihu'l-isnad" olarak nakletmektedir.¹²⁹ Bununla birlikte Ebû Dâvûd, Abdullah b. Muhammed en-Nufeylî, Züheyr (diğer isnadla) Muhammed b. Ubeyd b. Hisab el-Basrî, Selim b. Ahdar, (rivayet mâna olarak Selim'e aittir) vasıtasıyla 'Amr b. Meymûn b. Mihrân, Süleyman b. Yesâr tarikiyle, "Aişe'nin, 'Hz. Peygamber'in elbisesindeki meniye yıkadım ve su lekelerini gördüm' açıklamasını duydum." dediğine¹³⁰ yer vermektedir. Bu durum Hz. Aişe'nin meniye yıkadığına işaret etmektedir. Ancak Beyhâkî de yukarıda zikrettiğimiz rivayetinde Şâfiî'nin de "Ebû Saîd rivayetinde elbiseye yapışan sümük, balgam ve toprak ovularak elbise pislikten temizlenir."¹³¹ görüşünde olduğunu haber vermektedir.

Mâlikî âlimlerden İbnü'l-Kassâr (ö. 397/1007) bu rivayeti şu şekilde yorumlamaktadır: "Kuruyan meniye çitilemekle namazın cevazını, meniye yıkamanın ise müstehap olduğunu ifade etmektedir. Hz. Aişe, "el-Ferk" kelimesiyle ovmaktan kinaye olarak yıkamayı kastetmiş olabilir. Bir şey yıkanırken genellikle ovulacağı ifade edilir. Ayrıca bu haber sadece Hz. Aişe'den nakledilmektedir. Diğer bir husus ise Hz. Aişe'nin elbisedeki meniye yıkamayıp ovduğundan Hz. Peygamber'in haberi olmayabilir; onun bunu haber alıp caiz gördüğüne dair bir rivayet bulunmadığı gibi, Aişe'ye, "Bu yaptığın doğrudur." mânasında bir söz söylediği de bilinmemektedir. Bu açıdan Hz. Aişe'nin yaptığını yapmamız da gerekmez. Hz. Aişe bunu bazı zamanlar yaparak ezânın (menin) giderilmesinin farz olmadığını gösterdi. Çünkü bizim mezhebimizde (Mâlikilere göre) meni temizdir." demektedir. Siz, "Aişe elbisesindeki meniye yıkadığında Hz. Peygamber bunu biliyordu." dersiniz; Hz. Aişe'nin yıkama fiili sizin kuru meniye ovmak gerektiğini söylediğiniz anlamdadır. Bu konuda iki cevabı vardır. Birincisi Hz. Aişe meniye yıkadığında Hz. Peygamber'in kendi elbisesindeki ıslaklığı görmüş olabilir. Fakat kurumuş meninin izi olmadığından Hz. Peygamber bunu görmemiş olabilir. Çünkü Süleyman b. Yesâr, Hz.

¹²⁸ Ebû Dâvûd, "Tahret", 136.

¹²⁹ Nesâî, "Taharet", 188.

¹³⁰ Ebû Dâvûd, "Taharet", 136.

¹³¹ Ebû Bekir Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakî, *Ma'rifetü's-sünen ve'l-âsâr* (Kahire: Dâru'l-Vefa, 1412/1991), 3: 381.

Aişe'den Hz. Peygamber'in meni bulaşan elbisesini yıkadıktan sonra namaza çıktığını ve bu yıkamadan oluşan su izini gördüğünü haber vermektedir. Ayrıca Hz. Ömer bir grupla seferde sabah vakti girdiğinde cünüp olduğunda, elbisesinde gördüğünde meniye yıkadı. 'Amr b. As, "Ey müminlerin emiri, yanımızda temiz elbise var. Elbiseni yıkayınca kadar onu giyseydin.' dedi. Hz. Ömer, bunu yapması durumunda sünnet olduğu gerekçesiyle temiz elbiseyi giymek yerine kendi elbisesini yıkadığını, ifade etti. Şayet meni temiz olsaydı, Hz. Ömer onu yıkamazdı. Ayrıca yanındaki sahâbe 'O temizdir.' derlerdi."¹³²

Hz. Aişe, Hz. Peygamber'in meni bulaşan elbisesini yıkamış olmalıdır. *Müdevvene*'de İmâm Mâlik'in 'meni kurusa da idrar hükmünde olup su ile yıkanmadan temizlik mümkün olmaz' sözü nakledilmektedir. Aynı eserde İmâm Mâlik'in, elbiseye bulaşan meni kurduğunda elbisesini çitilediği de yer almaktadır. Bununla birlikte onun görüşü meniye yıkamadan namazın caiz olmayacağıdır. Dolayısıyla İmâm Mâlik'in, idrara kıyasla elbisede kurumuş meniye ovmanın yeterli olacağı haberini terk ettiği iddiası doğru değildir. Çünkü İbn Sahnûn'un (ö. 256/870) da zikrettiği gibi İmâm Mâlik, Hz. Ömer'in meni bulaşan elbiseyi sahabenin yanında yıkamasını esas almıştır.¹³³ İhtiyatlı olan uygulama da budur.

Sonuç olarak; İmâm Mâlik, elbisede kurumuş meniye ovma konusunda kıyasla Debûsî'nin delil aldığı Hz. Aişe'den nakledilen haberi terk etmemekte, bilakis Hz. Ömer'in uygulamasını esas alarak haberdeki ovmayı yıkamaya yormaktadır.

2.4.5. Sahâbe Kavillerinde Tercih

Debûsî, İmam Malik'in sahâbe kavlini tercih etmesi konusunda şöyle demektedir: "Hanefiler, Ali ve Abdullah b. Mesud'un rivayet ettiği, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Alkame b. Kays'a hitaben "Muhakkak ki (Allah) kadının mirasını, senin için bekletti." dediği haberini esas alarak, kocası, âdet gören kadını boşayınca iddeti esnasında âdetten kesilirse; âdetten kesilen kadın hükmü verilinceye kadar kadının iddeti bitmez.' dediler. İmâm Mâlik, 'Boşanan kadının âdetten kesilmesinden dokuz ay sonra iddeti sona erer.' demiştir. O bu konuda âdet görmeyen kadına kıyasla hüküm vermiştir. Çünkü kıyasta asıl olan; âciz olunduktan sonra (iddet süresinde âdetten kesilen kadının) iddet bedelinde (âdet görmeden boşa-

¹³² İbnu'l-Kassâr Ebûl Hüseyin Ali b. Ömer b. Ahmed Bağdâdî, *Uyûnu'l-edille fi mesâilil-hilâf beyne fukahâi'l-emsâr* (Riyâd: Mektebetü'l-Fehdü'l-Vatanî, 1426/2006), 2: 1023-1025.

¹³³ Muhammed Siddikî b. Ahmed el-Gazzî, *Mevsu'atü'l kavâidi'l-fikhiyye* (Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1424/2003), 1: 505.

nan kadının) hükmüne itibar edilir. Bu meselede İmâm Mâlik'in görüşünün Hz. Ömer'in görüşü olduğu da söylenmiştir ki, bu nisbet doğru değildir."¹³⁴

Hanefilerin dayandıkları "merfû" bir rivayetin, Abdullah b. Mes'ûd'a nispet edildiği görülmektedir: "Alkame b. Kays, karısını boşadıktan sonra eşi on yedi on sekiz ay sonra âdetten kesildi ve iddeti bitmeden öldü. Alkame, İbn Mes'ûd'a ne yapması gerektiğini sordu. İbn Mes'ûd da ona şöyle dedi: "Allah onun mirasını senin için sakladı."¹³⁵

İmâm Mâlik'in delil aldığı görüşün Hz. Ömer'e ait olmadığı iddiası da doğru değildir. Çünkü İmâm Mâlik; Yahya b. Said, Yezid b. Abdullah b. Kaysayt el-Leysî, Said b. Müseyyeb isnadıyla Hz. Ömer'in, "Boşanan bir kadın bir ya da iki âdet görür arkasından adetten kesilirse, dokuz ay bekletilir." dediğini nakletmektedir. İmâm Mâlik, 'Kadının hamile olduğu ortaya çıkarsa; dokuz aylık iddetinden sonra da üç âdet dönemi iddet bekler ve kadının nikâhı ancak o zaman helal olur.' demektedir. Ayrıca İmâm Mâlik, Yahyâ b. Said'in, Said b. Müseyyeb'den, "Boşamak erkeklere, iddet süresi kadınlara (âdet durumu, doğum yapacak olması) itibarlıdır." görüşünü de nakletmektedir.¹³⁶

Ahmed b. Hanbel de "Hz. Ömer'in iddeti içinde âdetten kesilen kadının hükmü konusunda, dokuz ay hamile olup olmadığı, üç ay da iddeti içindir." dediğini nakletmektedir.

Veki, "İbn Mesud rivayetindeki, 'Kadın, hastalanması sebebiyle iddeti içinde âdetten kesildi.' ziyadesi Mu'temir b. Süleyman'a aittir." demektedir.¹³⁷

İmâm Mâlik'in Hz. Ömer'in kavlini delil aldığı anlaşılmaktadır. Ayrıca âdetten kesilmesi hükmü, kadının hamilelik süresini tamamlamasına bağlıdır. Kadınlar hamilelik süresince âdetten kesilir. Bu konuda Debûsî'nin delil aldığı haber İbn Mesud'un kavlidir. İmâm Mâlik'in dayandığı haber de Hz. Ömer'e aittir. Sahâbe içtihatlarında farklılıklar ancak nasslarda asıllara uygunluk açısından değerlendirilebilir. Kadınların on yedi ya da on sekiz ay âdet görmemesi durumunda iddette en uzun süreyi esas alan Hz. Ömer'in görüşü nassa daha uygundur. İbn Mesud'un verdiği

¹³⁴ Debûsî, *Te'sîsü'n-nazar*, 48

¹³⁵ Ebû Yûsuf, *Kitabu'l-âsâr*, 1, 86; Abdürrezzâk, *Musannef*, 6: 342; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 4: 168; Beyhakî, *Ma'rîfeti's-sünen ve'l-âsâr*, 12; 396; İbn Hazm, bu rivayeti nakledip şu açıklamayı yapmaktadır: "İbn Mesud'un yanında İbn Abbas ve İbn Ömer'in de farklı tariklerle naklettiği bu rivayet sahihtir. " Bk. İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed. *el-Muhallâ şerhu'l-mücellâ bi'l-İhtisâr*, Erişim: 06.08.2018 <http://www.aahlalheeth.com>, 9: 677.

¹³⁶ Muvatta', "Talak", 1212; *Muvatta' (Şeybânî nüshası)*, "Talak", 610.

¹³⁷ Abdullah b. Ahmed b. Hanbel, *Mesâilu Ahmed b. Hanbel*, nşr. Züheyr eş-Şaviş (Beyrut: Mektebetü'l-İslâmi, 1401/1981), 1: 366.

hükümle ilgili, hastalandığında kadının iddetine dair Kur'an ve Sünnette sabit bir uygulama bulunmamaktadır.

Sonuç olarak; Debûsî'nin İmâm Mâlik'in haber-i vâhîde kıyası tercih ettiği iddiası doğru değildir, bilakis onun diğer bir sahâbenin görüşü ile amel ettiği söylenebilir.

SONUÇ

Hanefîler ve Malîkîler arasında haber ve kıyas konusunda usul farklılıkları bulunmaktadır. İkinci asır âlimi İmâm Mâlik'in, Hanefîlerin delil aldığı bazı rivayetlerin farklı tariklerini delil aldığı, nassa dayanan külli kaidelere aykırı bulunduğu ve haber tenkit edildiğinde delil almadığı, haberi yorumda Kur'an, Medinelilerin amelini ve sahâbe kavillerini dikkate aldığı görülmektedir.

İmâm Mâlik, "İbadetler de unutulduğunda kaza edilir." külli kaidesine ve kıyasa aykırı bulunduğu haberi reddederken; Debûsî "İbadetlerin tevkihi olduğu, kıyasla hüküm tespit edilemeyeceği" külli kaidesi çerçevesinde haber zayıf ya da sahâbe kavli olsa da delil almaktadır.

İmâm Mâlik'in, Hanefîlerin delil aldığı haberleri Kur'an ve sabit sünnetin zahirine uygun şekilde yorumladığı veya tahsis ettiği görülmektedir.

İmâm Mâlik, evlilikte denklik şartını bildiren haberi reddederken sabit sünnet ve aktüel olarak Medinelilerin amelini bağlayıcı görmektedir.

İmâm Mâlik'in Hz. Peygamber'den nakledilmeyen hususlarda sahâbe görüşlerinde seçici davrandığı Kur'an ve hadislerdeki hükmü öncelediği görülmektedir.

Sahâbenin kavillerini nassa arz etmekte ve sahâbenin nassa uygun içtihatlarını tercih etmektedir. Bu durum onun kıyası değil, maslahatı gözeterek nassa uygun reyleri delil aldığına işaret etmektedir. Onun, kıyası sahâbeden nakledilen asara tercih ettiği veya bunlar arasında maslahata uygun tercihlerde bulunduğunu söyleyebiliriz.

Sonuç olarak; Debûsî'nin, İmâm Mâlik'in on üç mesele özelinde nassa dayanan külli kaidelere muhalif olduğu için kıyası iki haber-i vâhîde tercih etmesiyle iki örnek bağlamında haklılık payı varsa da genel olarak İmâm Mâlik'e eleştirilerinde isabetsizdir. Geriye kalan on bir haberden ikisinde âyet ve sabit sünnetle, hükmü açısından haber'i tahsis etmekte, dört örnekte haberi; uydurma, zayıf, müdrec ve Medinelilerin amelini muhalefeti sebebi ile tenkit ederek delil almamaktadır. Beş örnekte de haber'i farklı tariklerle ve sahâbe kavilleriyle Kur'an ve sünnete uygun yorumlayarak delil almaktadır. Bu açıdan İmâm Mâlik'in haberi kabulde

usul farklılıkları, Debûsî'nin, İmam'ın kıyası habere/asara tercih ettiği iddiasını boşa çıkarmaktadır.

KAYNAKÇA

- Abdullah b. Ahmed b. Hanbel. *Mesâilu Ahmed b. Hanbel*. Thk. Züheyr eş-Şaviş. Beyrut: Mektebetül-İslâmî, 1401/1981.
- Abdürrezzâk, b. Hemmâm San'ânî. *Musannefu Abdürrezzak*. Thk. Habiburrahmân el-A'zamî. 11 Cilt. Beyrut: Mektebetü'l-İslâmî, 1403/1983.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh eş-Şeybânî. *Kitâbü'l-ilel ve ma'rifeti'r-ricâl*. Thk. Vasiyyullah b. Muhammed Abbas. 3 Cilt. Beyrut: Mektebetül-İslâmî, 1408/1988.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh eş-Şeybânî. *Müsned*. 6 Cilt. Kahire: Müessesetü Kurtuba, ts.
- Akpınar, Muhammet Raşit. *Keşmîrî'nin Hukuk Düşüncesi*. Gaziantep: Serencam Yayınları, 2017.
- Âmidî, Ali b. Muhammed. *İhkâm fî usûli'l ahkâm*. Riyad: by., 2003.
- Apaydın, H. Yunus. "Kıyas". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25: 529-530. İstanbul: TDV Yayınları, 2002.
- Bâcî, Kâdî Abdulvelîd Süleyman b. Halef b. Saîd. *el-Muntekâ şerhu Muvattâ*. 4 Cilt. Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1332/1914.
- Bâcî, Kâdî Abdulvelîd Süleyman b. Halef b. Saîd. *İhkâmu'l-fusûl fî ahkâmi'l-usûl*. Beyrut Dâru'l-Garbi'l-İslâm, 1995.
- Bakillânî, Kâdî Ebû Bekr b. Muhammed b. Tayyib. *et-Takrîb ve'l-irşâd*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2012.
- Begavî, Hüseyin b. Mesud el-Ferrâ. *Şerhu's-sünne*. Thk. Şuayb el-Arnaûd. 14 Cilt. Dimeşk: Mektebetül-İslâmî, 1403/1983.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin. *es-Sünenü'l-kübrâ*. Thk. Muhammed Abdulkadir Ata'. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1424/2003.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin. *Ma'rifetü's-sünen ve'l-âsâr*. 14 Cilt. Kahire: Dâru'l-Vefa, 1412/1991.
- Bezzâr, Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. Abdulhâlık. *Müsnedü'l-Bezzâr*. Thk. Mahfuzurrahmân. el-Medinetü'l-Münevver: el-Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, 2009.
- Buhârî, Muhammed b. İsmâ'îl. *el-Câmi'u's-Sahîh*. Beyrût: Dâru İbn Kesîr, 1423/2002.
- Cessâs. Ahmed b. Ali. *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*. Thk. Said Bektaş. 8 Cilt. Beyrut: Dâru's-Sirâc, 1431/2010.
- Dârekutnî, Ali b. Ömer. *el-İlelü'l-vâride fî ahâdisi'n-nebeviyye*. Thk. Mahfuzurrahman. 15 Cilt. Riyad: Dâru Taybe, 1405/1985.
- Debûsî, Ebû Zeyd Abdullâh (Ubeydullah) b. Muhammed b. Ömer b. İsâ. *Tesîsü'n-nazar*. Thk. Mustafâ el-Kabbânî ed-Dımaşkî-Muhammed Emin Hancî el-Halebî. Kahire: Matbaâtu Edibe, 1330.
- Debûsî, Ebû Zeyd Abdullâh (Ubeydullah) b. Muhammed b. Ömer b. İsâ. *Takvimü'l-edille*. Thk. Halil Muhyiddin el-Meys. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2001.

- Debûsî, Ebû Zeyd Abdullah (Ubeydullah) b. Muhammed b. Ömer b. İsâ. *Mukayeseli İslâm Hukukununun Temellendirilmesi*. Trc. Ferhat Koca. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2009.
- Durusoy, Ali. "Kıyas". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25: 525. İstanbul: TDV Yayınları, 2002.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî el-Ezdî. *es-Sünen*. Thk. Muhyiddin Abdilhamid. 4 Cilt. b. y.: Dâru'l-Fikr, ts.
- Ebû Ya'lâ, Muhammed b. Hüseyin İbnü'l-Ferrâ. *el-Udde fî usulî'l-fikh*. Thk. Ahmed b. Ali. 5 Cilt. Riyad: 1410/ 1990.
- Ebû Yûsuf, Yakûb b. İbrâhim. *İhtilâfu Ebî Leyla*. Hind: Lecnetü İhyâ Marif Numan, ts.
- Ebû Yûsuf, Yakûb b. İbrâhim. *Kitabü'l-âsâr*. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.
- Emin, Ahmed. *Duha'l- İslâm*. 3 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Usre, 2001.
- Erdoğan, Mehmet. "İmam Ebû Hanife ve Kadının Nikâh Akdinde Taraf Olması". *İslâm Araştırmaları Dergisi* 15/1-2 (2002): 257.
- Erdoğan, Mehmet. *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Rağbet, 1998.
- Erul, Bünyamin. *Sahabenin Sünnet Anlayışı*. 2. Baskı. Ankara: TDV Yayınları, 2000.
- Hatib el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit. *el-Kifâye fî İlmî'r-Rivâye*. Thk. Ahmed b. Ömer b. Haşim. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-Arabî, 140/1985.
- Hatipoğlu, Mehmet Said. "Fakihlerimizin Irk Anlayışı Üzerine (Bir Tenkid Denemesi)". *İslâmî Araştırmalar Dergisi* 2/8 (1988): 8-9.
- İbn Abdilber, Ebû Ömer Yûsuf b. Abullah. *el-İstizkâr*. Thk. Sâlim Muhammed-Muhammed Ali Muavved Ata'. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1421/2000.
- İbn Abdilber, Ebû Ömer Yûsuf b. Abullah b. Muhammed en-Nemerî el-Endelüsî. *et-Temhid lima fil Muvatta mine'l-meâni ve'l-esânid*. Thk. Mustafâ b. Ahmed Alevi. 22 Cilt. Ma'ğrib: Vüzâretü Umûmi'l-Evkâf ve's-Şûûni'l-İslâmiyye, 1387/1968.
- İbn Abdilber, Ebû Ömer Yusuf b. Abdullah b. Muhammed en-Nemerî el-Endelüsî. *el-İntika fî Fezaili'i Eimmeti's-Selaseti'l-Fukaha*. Beyrut: by., 1418/1997.
- İbn Abdilber, Ebû Ömer Yusuf b. Abdullah b. Muhammed en-Nemerî el-Endelüsî, *el-İstizkâr*. nşr. Sâlim Muhammed Ata'-Muhammed Ali Mağus. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l- İlmiyye, 1421/2000.
- İbn Battâ, Ebû Abdillâh Ubeydullâh b. Muhammed b. Muhammed el-Ukberî. *el-İbânetü'l-Kübrâ*. 3 Cilt. Riyad: Dâru'r-Râye, ts.
- İbn Cevzî, Cemalüddin Ebû'l Ferec Abdurrahmân b. Ali. *el-İlelü'l-mütenâhiye fî ehadisi'l-vâhiye*. Thk. İrşadülhak Eserî. 2 Cilt. Faysalabad: İdaretü'l Ulumi'l Eseriyyeti, 1401/1981.
- İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed, *el-Kitâbü'l-Musannef fi'l-ehâdis ve'l-âsâr*. Thk. Kemal Yusuf Hut. 7 Cilt. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1409/1989.
- İbnü'l-Esrî, Ebû'l-Hasen Ali eş-Şeybânî Cezâiri. *Üsdü'l-Gâbe*. 3 Cilt. Beyrut: Dâru İhyai't-Türâsi'l-Arabî, 1417/1996.

- İbn Hacer, Ebû'l-Fadl Ali b. Ahmed. *Bulûgu'l-merâm fi edilleti'l-ahkâm*. Thk. Semir b. Ahmed. Riyad: Dâru'l-Kabs, 1424/2003.
- İbn Hacer, Ebû'l-Fadl Ali b. Ahmed. *Fethu'l-barî*. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1379/1960.
- İbn Hacer, Ebû'l-Fadl Ali b. Ahmed. *Telhisu'l-habîr fi ehâdisi râfiü'l-kebir*. Thk. Abdullah Hâşim Yemânî. Medine, 1964/1384.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed. *İhkâm fi usûli'l-ahkâm*. nşr. Ahmet Muhammed Şakir. Beyrut: by, ts.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed. *el-Muhallâ şerhu'l-mucellâ bi'l-ihtisâr* Erişim: 06.08.2018 <http://www.aahlalhdeth.com>
- İbn Rüşd, Ebû'l-Velid Muhammed b. Ahmed Kurtubî. *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-müktesid*. 2 Cilt. Mısır: Matbaatu Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1395/1975.
- Ebû'l-Velid Muhammed b. Ahmed el-Kurtûbî el-Endelüsî el-Hafid İbn Rüşd. *el-Beyân ve'l tahsîl*. 2 Cilt. Thk. Muhammed Hacî. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1988.
- İbnu'l-Kassâr, Ebû'l Hüseyin Ali b. Ömer b. Ahmed Bağdâdî. *Uyûnü'l-edille fi mesâilil-hilâf beyne fukahâil-emsâr*. 3 Cilt. Riyâd: Mektebetü'l-Fahdü'l-Vatanî, 1426/2006.
- İbnu'l-Kayyim, Ebî Abdillâh Muhammed b. Ebî Bekr Eyyûb. *İ'lâmu'l-muvakkîn an Rabbi'l-âlemîn*. Riyad: Dâru'l-İbn Cevziyye, 1423/2002.
- İbnü'l-Arabî, Ebû Bekr Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Meâfirî. *el-Kabs fi şerhi Muvatta-i Mâlik b. Enes*. Thk. Muhammed Abdullah b. Kerim. 3 Cilt. b.y.: Dâru'l Garbi'l İslâmî, 1412/1992.
- İbnü'l-Arabî, Ebû Bekr Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Meâfirî. *Ârizetü'l-Ahvazî fi şerhi Tirmizî*. 13 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1418/1997.
- İbnü'l-Arabî, Ebû Bekr Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Meâfirî. *el-Mesâlik fi şerh-i Muvatta-i Mâlik*. Thk. Yûsuf Karadâvî. 7 Cilt. Beyrut: Dâru'l Garbi'l İslâmî, 1428/2007.
- Kaçır, Temel. *Haneî Usulcülerinden Kadı Ebû Zeyd ed-Debûsî'nin Kıyas Nazariyesi*. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2007.
- Kâdî İyâz, Musâ b. İyâd es-Sebdî. *Tertîbu'l-medârik ve takrîbu'l mesâlik li ma'rifeti a'lemi mezhebi Mâlik*. Rabâd: by. 1385/1965.
- Karâfî, Şahabuddin Ebû'l-Abbas Ahmed b. İdris. *Şerhu Tenkîhu'l-fusûli fi İhtisâri'l-Mahsûl fi'l-usûl*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2003.
- Karaman, Hayreddin. *İslâm Hukukunda İctihat*. Ankara: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1973.
- Makdisî, Abdullah b. Kudame. *el-Kâfî fi fikhi İbn Hanbel*. Thk. Muhammed Hamid es-Su'danî. 4 Cilt. b.y.: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1424/2003.
- Makdisî, Muhammed b. Abdurrahman. *Men Tekelleme fîhi ed-Dârekutnî fi kitâbi's-Sünen mine'd-zaufâil-metrukîn ve'l-mechulin*. Thk. Ebû Abdullah Hüseyin b. Ukkâşe. 6 Cilt. Katar: Vüzâretü'l-Evkaf ve's-Şüûni'l-İslamiyye, 1428/2007.

- Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir Ebû Abdillâh el-Asbahî el-Yemenî. *el-Muvatta*. Thk. Takiyyüddin en-Nedvî. 3 Cilt. Dîmeşkî: Dâru'l-Kalem, 1413/1991.
- Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir Ebû Abdillâh el-Asbahî el-Yemenî. *el-Muvatta*. Thk. Muhammed Fuad Abdalbaki. 2 Cilt. Mısır: Dâru İhyai't-Türâsi'l-Arabî, ts.
- Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir Ebû Abdillâh el-Asbahî el-Yemenî. *Müdevvenetü'l-Kübrâ*. Thk. Zekeriya Umeyrat. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.
- Ma'mer b. Râşid. *el-Câmi'*. nşr. Habîburrahmân el-A'zâmî. 2 Cilt. Beyrut: Mektebetü'l-İslâmî, 1403/1982.
- Maverdî, Ebû'l-Hasen. *Kitâbü'l-hâvi'l-kebîr*. 18 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1414/1984.
- Mesûdî, Ebî'l-Hasan Ali b. Hüseyin b. Ali. *Murucu'z-zeheb ve meâdini'l-cevâhir*. 2 Cilt. Beyrut: 1986.
- Merttürkmen, Hilmi. *Buharî'nin Ebû Hanîfe'ye İtirazları*. Basılmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi. 1396/1976.
- Muhammed Etyobî, b. Ali b. Âdem b. Musa. *Zâhîretü'l-ukbâ fi şerhi'l-müctebâ*. 42 Cilt. b.y.: Dâru Âli Rûm, 1424/2003.
- Muhammed Sıddıkîb. Ahmed Gazzî. *Mevsu'atü'l kavâidi'l-fıkhiyye*. 12 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1424/2003.
- Mübârekfûrî, Muhammed Abdurrahman. *Tuhfetül-ahvezî*. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.
- Müslim, Ebû'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî. *el-Câmi'u's-sahîh*. Thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1955-1956.
- Müzenî, İsmail b. Yahya. *Muhtasar*. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.
- Nesâî, Ahmed b. Şuayb. *el-Müctebâ mine's-sünen*. Thk. Abdulfettah Ebû Gudde. 8 Cilt. Haleb: Mektebetü Matbaati'l-İslamiyye, 1406/1986.
- Nevevî, Ebû Zekeriyya Yahya b. Şeref. *el-Minhâc şerhu Sahihu Müslim b. Haccâc*. 19 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâ'i-Türâsi'l-Arabî, 1392/1972.
- Nüfeyrî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman. *en-Nevâdir ve'z-ziyadât*. Thk. Heyet. 14 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1420/1999.
- Öğüt, Salim. *Haber-i Vâhidin Kaynak Değeri*. İstanbul: Ocak Yayınları, 2003.
- Özel, Ahmed. "Mâlik b. Enes". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 27: 509. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Özkan, Halit. "Amele Delâlet Eden Tabirler Açısından Muvatta Nüshaları". *İslâm Araştırmaları Dergisi* 25 (2011): 12-24.
- Özkan, Halit. "Amel-i Ehl-i Medine'nin Klasik Usul-i Fıkıh Literatüründeki Yeri". *Genç Akademisyenler İlahiyat Araştırmaları*. Ed. Sami Erdem. İstanbul: İFAV Yayınları, 2009.
- Özşenel, Mehmet. *İlk Dönem Hadis-Rey Tartışmaları Şeybânî Örneği*. 2. Baskı İstanbul: İFAV Yayınları, 2017.
- Pekdemir, Şevket. "Evlilikte Denklik Konuları Üzerine Bir Değerlendirme". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 15/1 (2015): 114-143.

- Pezdevî, Fahu'l-İslâm Alî b. Muhammed el-Hanefî. *Kenzü'l vüsûl ilâ ma'rifeti'l-usûl*. Karâçî: by., ts.
- Râmehürmüzî, Hasan b. Abdirrahmân. *el-Muhaddisu'l-fâsil beyne'r-râvî ve'l-vâî*. Thk. M. Accâc el-Hatîb. Beyrut: by. 1391/1971.
- San'ânî, Muhammed b. Emir. *Sübûlûs-selâm*. 4 Cilt. Haleb: Mektebetü Mustafa Bâbi Halebî, 1379/1960.
- Serahsî, Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ahmed b. Sehl. *el-Mebsût*. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.
- Sicistânî, Ebû Sâlih Mansûr b. İshak. *el-Gunye fî usûli'l-fikh*. nşr. M. Sıdkî b. Ahmed el-Bûrnû. yy: by. 1410/1989.
- Şâfî, Muhammed b. İdris. *el-Ümm*. Thk. Muhammed Mataracı. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1413/1993.
- Şahyar, Ataullah. "Ehl-i Hadis Tarafından Ebû Hanîfe'ye Yöneltilen Tenkitler". *Journal of Islamic Research*. 6/1 (June 2013): 1-21.
- Şahyar, Ataullah. *Ehlü'l-hadis ve Ehlü'r-Re'y İhtilafları*. İstanbul: Akdem Yayınları, 2011.
- Şeybânî, Ebû Abdullah Muhammed b. Hasan. *el-Asl*. Thk. İbrâhim Boynukalın. 12 Cilt. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1433/2012.
- Şeybânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Hasan. *el-Hücce alâ ehli'l-Medîne*. Thk. Muhammed Hasen el-Meydânî. 2 Cilt. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1468/2006.
- Tahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme b. Abdülmelik b. Seleme. *Şerhu meâni'l-âsâr*. Thk. Muhammed Zührî en-Neccâr. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1399/1979.
- Tayâlisî, Ebû Bekr Süleyman b. Dâvud. *Müsned*. Thk. Muhammed Abdulmuhsin et-Türkî. 4 Cilt. Mısır: Daru Hicr, 1419/1999.
- Turhan, Halil İbrahim. *Rical Tenkidinin Doğuşu Ve Gelişimi* (Hicri İlk Asır). İstanbul: İFAV Yayınları, 2015.
- Tuzcu, Recep. *Hanefî Usûlde Hadis Debûsî Örneği*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2014.
- Ünal, İsmail Hakkı. "Ebû Hanîfe ve Hadis". *İslami Araştırmalar Dergisi* 15/1-2 (2002): 75-81.
- Ünal, İsmail Hakkı. *İmam Ebû Hanîfe'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu*. Ankara: DİB Yayınları, 2010.
- Zerkeşî, Bedreddin Muhammed b. Bahavar b. Abdullah. *el-Bahru'l-Muhît fî Usûli'l-Fikh*. 6 Cilt. Kuveyt: by., 1992.